Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. २६८ / घ

Title नैषधीय-चरितटीका "नैषधीय प्रकाश:" (२१ वां सर्ग)

Author नारायण:

Extent २४ Age

Subject काव्य

११ सर्गः

नैषधीय~~टीका नारायणी~~ प्रकाशः

~~[illegible]~~ एकादशः सर्गः

१६८

२४ पत्राणि

मेघ… का

काव

रा म १ श्रीगणेशाय नमः॥ इदानीं राजवर्णनार्थं एकादशसर्गमारभते। तामिति। तदनु अनंतरं भीमभूः मि ... जा भैमीचेतसिध्व
तस्य नलस्य लोभायतां राजसभां देवताभिर्वरदैर्देवनामिव वभाज। सिषेवत्त्व। किंभूतां मुखे दुपुवर्तमानः प्रसादः प्रसन्नता यस्या
भैम्यागमनात् हर्षात्। अथ च मुखवर्णदेवसत्ववरदानलक्षणः प्रसादो यस्याः तां वरं दातुं उद्यतां। तथा रसादनुरागादनिमेषे
लालत्वग्भैमी निभालयंती विलोकयंती। अथ च देवतात्वी स्वभावादेव निमेषरहितेन नेत्रेण रसात्स्नेहेन भक्त्या विलोकयंती॥ न
दितिः नैः पुवभिः स्तुतनौ भैम्याः परं केवलं दृष्यामभज्जा निमग्न भिति। नतथा केवलं हृदयेनिमग्नेभितिन। किंतु तस्या निर्मलावय
वभितिपुनिर्मलांगदुकुजेषु नद्धिभूषारत्नेषु च प्रतिफलन्नू प्रतिविंबं तेनिज देहस्तस्यदंभा द्व्याजात्सर्वोस्तनेव सर्वेणापि शरी
रेणनिमग्नं। तेषा नयनमेव न तदाय तंजातं। तदीयावयवभूषारत्नेषु सर्वे वामेव शरीरा
णा प्रतिफलितानीति भावः। सर्वे अपि सर्वथा तत्सरवशा तुतां ताइत्सर्थः। निर्मलत्वादवयवेष्वपि प्रतिविंबो युक्तः॥ भैमिः शाश्वः परं
सार्थेना॥ द्यामिति। गाधिजन्मा विश्वामित्रः द्यां वसुमतीं अप्यंतराखर्गभूम्योर्मध्येयद्य न्यमेव नाकलोकं। निरमास्यताक
रिष्यत् तानर्हि स्वर्गलो को याद्दक् याद्दशः चारुःसुंदरो भविष्यत् तर्हि स्वयंवरमवलोकयितुं आगतानां देवानां विमानैः
रुचानत्स्वयंवरदेशादुपरि वर्तमानमभ्रं गगनं ताद्दशमभूत्। गाधिजो यदि स्वर्गमर्त्यमध्ये अन्यं स्वर्गमकरिष्यत् तर्हि
सुविउत्सृष्टानि विमानानि भैमीवरणार्थं समागतानि नभवंति। अमूनि विमानानि तैर्नभसा स्व

रा॰

यैः कृत्वा तद्भवनं यादृक् चारुतादृग्भवति व्या[stain]दिति वा। अंतरिक्षान्निर्जितस्वर्गतुल्यं तदाकाशं मम भूदिति भावः। पूर्वव्याख्याने
विरचितमित्र अम्भूदिसत्र क्रियापातिपन्नौ लृङ्। नं तावन्मात्र क्रियानिपत्तेः पर्यवसाना॥ कुर्वद्भिरिति। तत्र स्वयंवरदेशे आलोकनाय
दिविसंचरतां [stain] सुराणां अप्सिवासार्थं सौगंध्यार्थं अलिनैः कामशरादिधूपैः अर्चनाविधिः पूजाविधानं मम भूत्। किं भूतैः भ
पालानां चक्रं तस्य चलंति चामराणि तेषां मरुतो वं वायुसंघं आलम्भ्य व सौरभस्य संप्रदानेन दानपात्रं कुर्वद्भिः चलच्चामरवायु
वशात् गता ने वारिभिर्धूपैर्देवाः परितुष्टा बभूवुरित्यर्थः॥ तत्रेति। तत्र स्वयंवरदेशे भंगवर्गः भ्रमरसंघः सौरभं सौगंध्यम
नाहतनु भुङ्क्ते। किं सता अवनींद्रस्य यस्य राजसम्भूहस्य चंदनवंद्रः चंदनदुर्लभः कर्दूरः बहुकर्दूरं चंदनामिति यावत्। तेन चू
तं लेपनेपथ्यमंगरागम्भूषणं तस्य गंधवहः सौगंध्यवाही गंधवाहो वायुस्तस्य प्रवाहं संघमालीभिः स्वपंक्तिभिः संरुध्य कुत्र
चिद्गंतुमदत्ता किं भूतः आपतंतो आगच्छंतो येऽनंगशरास्ता ननु सरति अनुकरोसेयं नीला: आपतंतः स्वर्गात्पतंतः। का
मशराः पुष्पाणि तद्वत्तु गामी वा सौगंध्यवाहुल्यात् सर्वत्र भ्रमरा विचरंतिस्मेति भावः। अन्योपि वायुसंरुध्य सौरभं गाहते।
व द्धुवंकीनां भ्रमराणां दैर्घ्यात्कामोद्दीपकत्वाद्य कामबाणतुल्यत्वं॥ उत्तुंगेति। सौधस्थलः धवलगृहं पंक्तयः लुप्तपताकरूपा
चलसताकतया जवेष्ठ तनानां समीपदृश्यस्य॥ निजतांडवपंडितत्वं स्वीयनृत्यचातुर्यं मन्निति सुरभिनयेन दर्शयामासु
रिसहं मन्ये। किं भूताः उत्तुंगोतिताः [illegible] हेमदर्द ध्वनिस्तस्य भंग्यः प्रकारविशेषा यासां सर्व

रामर

नै-८ सकलोऽनुवादविधिः अन्तश्चरणविधिः सकलस्यम दंगशब्दस्य यः प्रतिशब्दविधिरितियावत् । तेन बोधितात्
धीमेधालक्षणपागंभीरतापाभिः अन्या अभिवर्त्तव्यो मंगलम् दंगनिनादभंगीनां अनुवादेन स्वीयं तत्त्वकौशल्यं इहसाध
भिनयेन लोकेषु प्रदर्शयंति । अन्यो पि मेधावी गुरुणा व्याख्यातस्यार्थस्यानुवादेन बोधितसाधुमेधः सन् जनेषु स्वीयं पां
२ डिसप्रकाशयति एतच्छ्लोकार्थोऽनुभवैकगम्यः नम्र दुःसुभ्य एवापराम्मेधाशब्दादसिद्धौ नान्येभ्यः पदादिति नासिद्धौ ।। संभा
षणमिति । भगवती चंद्रगुणैः स्वर्यसंपन्ना तथा चतुर्दशसुजनसुजननतया नमस्याप्रजावाग्देवता तत्र सदसि अस्याभे
स्याद्दक्षिणं पक्षं पार्श्वमथवानुकूलं पक्षमाश्रिता सरस्वती ऊचे । किं कलासहस्रां देवादिवर्णनविषयं भेद्यासह सहस्रा
मनुगुणं संभाषणं निधाय । किंभूता अस्याः विनयेन बंधुरा । नम्राकंचरणशेषस्याः भगवतीसादिविशेषलोदेवा
दिवर्णसामर्थ्यं दक्षिणपक्षाभिसनेन भैमीपक्षपातित्वं च सूचितं ।। किमुवाचेत्याह । अभ्यागमन्निनि हेदमयंति इहस्व
यंवरे मखभुजां देवानां एषा कोटिरभ्यागमत् । आयया कोटिसंख्यादेवाः समागता इत्यर्थः । एषां देवानां पृथक्कथ
नं पार्श्वकेन वर्णनमद्दशां नं वर्षशानमतिपततिअनिक्रामसे वंशीलं वर्षशातेनापि कर्त्तुं न शक्यत इत्यर्थः । तस्मा
त्वं मनसा परिभाव्य विचार्य अस्या देवकोटेर्मध्ये यं कंचिन्नावकीनाचित्तवृत्तिरनुधावति अभिलषति तं वृणी
ष्व मनसा विचार्य । वृणीष्व वा । तावकीना चित्तवृत्तिर्मनसा विचार्येत्यनेन सरस्वत्या अनादरः । तावकीनापुण्य सद्ध
दसमदोर्येरे नरस्याभितिरवग्रा । नवकमम[illegible]तमवकादेशा ।।८।। २

एवमिति। ननु मुग्धे सुंदरि संयुक्ता संपृक्ता सती यथा द्विधा द्विप्रकारा भूता॥ लब्धां देवानां तदीदेहलेखरला श्रीतेहं तोरेषाप्रस्य
सहचरया अनिमेषता निर्निमेषता स्वाभाविकी सहजा अनिमेषता नयामिलिता॥ तथैवामृतपानमपि नवास्येपि यो मुखचंद्रो अधरो
पभोगैः अधरचुंबनैः कृता द्विधा द्विप्रकारमसकृभवतु। यथा देवतादानिमेषा अपि तदवलोकनप्रसादात्पुनरप्यनिमिषा जाता
तथा देवताचंद्रामृतास्वादात् अमृतापुनरुक्ता भवंतीत्यर्थः॥ चंद्रास्य योक्तत्वं सूचितं। मुखेंदुरुक्तष्ठोष
भोगैश्चंद्रेसुधरव्यतिरिक्तभोगैः स्वर्गोपभोगैरित्यर्थः॥ एवमिति। सकलानि रत्नान्येव फलानि यस्य तानि फलतीति वास
सकलरत्नफलः प्रसिद्धतरुः कल्पवृक्षः एवं देवानां गिरेः सुमेरोः पंचशाखः खलु हस्तइवाभाति शोभते किंभूतस्य मेरोः प्राक्
पूर्वं दुग्धाभूमिरेव सुरभिर्धेनुर्येन ध्रुतगोरूपाभूमिरेव रत्नानि दुग्धा येन तस्य किंभूतः तरुः पयोधेः क्षीरसमुद्रस्याविर्दुभिस
नउत्पन्नत्वाद्धुरितः पयोभिरिति पाठे दुग्धरूपैर्बिंदुभिरिति व्याख्येयं। उपलक्ष्यते। मुक्ताः फलेनेन सान्वयं सार्थकिमेन देवनामत
न्वन्निव कस्यचि वृक्षस्य फलं हि फलशब्देन व्यपदिश्यते तथा मुक्ताफलस्यापि फलत्वं कल्पवृक्षफलत्वादिति भावः। प्रारब्ध
गोदोहनस्य पालिना विनादोग्धुमशक्तः कल्पवृक्षो मेरोः करआसीत्। दुहने दुग्धसंपर्कस्यापि संभवात्तेन च रत्नानामेव
दुग्धत्वात् दस्य च रत्नसहितत्वात्सायेण मेरोः पाणिरेवायमित्यर्थः। क्षीरोदात्तस्योत्पन्नत्वान्मुक्तादीनि रत्नानि दुग्धबिंदुतुल्या
नि शोभंत इत्यर्थः। अथ च पंचशाखास्कंदायस्य कल्पवृक्षस्य किल पंचकरोदि अंगुलीभिः पंचशाखः पृथक् पदिष्टा पृथ्वी

रामरु
नै. ३

मेरुणा रत्नानि महौषधीश्च दुग्धे सागरमथः। फलनेनेष्टसंपादनेन सान्वयं संयोगं नाम यस्यैवंविधं मुक्ताफलं संपादयन्नेवेति वा गो
पालसहचारित्वात्। अत्रापनोदरः सूचितः॥१०१॥ वक्रेति। अथ सरस्वतीवचनानन्तरं अमरैः सा भैमी। अन्यत्र सर्पजो रोद
समीपे गंतुं रूपया। अन्वमानि अनुज्ञाता। किंभूता आत्ममोक्षैअंत लिंलत्वादेवान्नमस्यत्समप्रवरलज्जयोपराधः तज्जानि त
त भयं सापादितेन चंचले यथा तथा देवाननमीक्षमाणा किंभूतमंजलैं वक्रैं दोर्मुखचंद्रस्य संनिधिस्मास्मितन्निमीलिता
नि संकुचंति रत्नानि पर्णानि यस्य तदरविंदद्वंद्वं तस्य भ्रमेक्षणां समर्थ्य संकुचद्दलकमलतुल्यं स्वेष्वनुरागिणीतां ज्ञाप्याय त्रत
वानुरागस्तां रणुमा भैमी इति देवैरनुज्ञातेति भावः। अन्योन्येकमीक्षमाणाः सरूपेरनुकंप्यंते निमीलंति तन्निमीलानि पचा
घचू निमीलद्दलेति पाठे निमीलनशीलानि सर्वथाः॥ तदिति। यानधुर्याः शिविकावाहिनः उदितं समुसन्नं तेषु तेषु विरागमर्थाद्भै
म्याः साक्षात्सत्क्षेत्रण यद्यपि मनागपि शौलेतोपि न विदुः स्म न जानते स्मः यतः शिविकावाहि अधरे अधोदेशे तिष्ठंति शिविका
धरस्थाः तथापि आसंनाः संनिहिताः नायकाः देवादयस्तेषां विवर्णानि म्लानि मुखानि तैः सहानुमेयानि भैम्याः विरक्तिचरि
तानि नमस्कारादीनि तेषामनमया अनुमानेन तर्केणानु पुनर्जह्नुर्जानते स्मानुरवधारणे वाऽजगुरेवा। यत एते विवर्णमुखा
स्तस्मादेतेषु भैमी नानुरक्तेति भावः। अनुजगमुरिति भैमीविरक्तिं ज्ञात्वा अनुदध्याः ज्ञाते स्यादिवचनं विनैवान्यत्र जग्मुरिति
ते वां पंडितत्वं सूचितं॥ रक्षस्त्विति। यानि वर्गः वाहकसार्थः रक्षः सुनिनमररणमवेक्ष्य राक्षसा अस्मान्रक्षा द्विष्यंतीति भिया
तेभ्यो निर्वृत्तः परावृत्तः तथा स्वमुखनरांगेषु नरमुखांगेषु निधाधरे भैम्यावपुषेः रूत्वाऽधरमाल्पूतामवेक्ष्याविचार्य
निर्वृत्तः। एते भैमीवरणयोग्या नभवंतीति

3

तथा गंधर्वसंसदि गंधर्ववर्गे तस्याः भैम्याः स्वरस्य कंठमाधुर्यस्य गंधमपि न विमन्तव्य ना वेस्य विमुखो अजनि जातः अधरताम
वेस्य पेसर्थः। राग सा दीनाम योग्या तां तान्प्रति न गच्छतीत्यस्मे ति भावः॥ दीनेष्विति। पक्षैः पत्र येव न लज्ज पेव भैम्यां विषये मुखं ना
दर्शि दर्शितं। यतः किंभूतैः दीनेषु दारिद्र्येषु जनेषु सस्य चिरूताग पल्लवित्रर क्षाधन पालनैः पैः दीनेभ्यो नवी स्तीर्णधनैर निरूपणे
र सर्थः। भैम्याः इ पोत्रिदे तस्याः सर्वाराणां जेतुं ये तियोऽपं। पक्षे बुधनाधिपतं प्रसिद्धं। लज्जा। किमितिज्ञाते सा दीक्या ह। तेयस्या
स्तां भैमीम चिन्तितिपृथ्व्यामवतीर्णा सुरशाखिनः पक्षैः कल्पवृक्षस्य पस्करिव दानगुरुलक्षणे तेयस्याः तां कल्पवी
रुधं त्रिपं कल्पवल्लीं अतिवहुदात्री अथ च मुरहा खं न लेवत स्या पतिव्रतां कल्पवल्लीं नजानीते स्मा अतिवदान्यां तां प्रति
अतिरूपणस्याः समनो योग्यत्वान्तेषु खं ना दर्शितमिति भावः। अन्यो विद्वपरो वदान्यमुख नित्रीसके पिलज्जते॥ जन्याइति।
नतःजनीवहंतीतिजन्याः वाहकाः तां भैमीं सुरेद्वा देवसमुहात्सकाशां सकृष्णमतामधिपं सर्पराजं वासुकिं गमयां वभूवुः। प्रापयामा
सुः किंभूतां मंजिष्ठया रक्तं वस्त्रं मांजिष्ठं तस्य मंजिमा रम्यतामवगाहते एवं शीलापरोष्ठ लक्ष्मीचरणाधरत्वो भायस्याः सा केक
स्मात्कामिव नवीनान्तनाद्यनामेघाः निखिलवारिचपातक्रस्नअल्मौघात्सकाशात् इसावली राजहंसपंक्तिं मानसं सरइव
पान्थाद्दृतिपाठे पान्थवाहने साधुरिति। मांजिष्ठं तेनरक्तमिसिणं। यस्याद्दृति। सा पुनवालां भैमीमभाषत किंभूतासभा
पां सततप्रगल्भा सा कावाल्मी किंत्र मुखे मुनिभिरयं नेदादरखिलवाङ्मय विस्तरः विभोः सर्वव्यापिन्याः यस्याः देव्याः
परिणतिः परिणामः आख्यायते कथ्यते न दूपेरो व [illegible] उदयाचलस्थो गमतकर श्यं द्रसा स्याधन्तस

रार्धांतत्सहक्रोभालंयस्यास्तां भयादस्मासहवर्जमानेति भिन्नं वा। वाङ्मयं एकाचो नित्यं मयट् गलरश्चेति निपातनात् कुत्सितः
साधुः॥ आश्लेषेति। यं वासुकिः किंभूतः शंभोः सेवासुप्रसितः तथासि [illegible] तः श्रीः चिवेन शोभमानः। सकः यः शंभोर्यज्ञोप
पवीभेजे। किंभूतो यः आश्लेषेण आलिंगनेन लग्नं यद्गिरिजाकुचकुंकुमं तेन नद्धतापदस्वत्रस्पदरिभं रेणेनैव संबंधेनैव
शोणशोभः यज्ञोपवीतमपि रचितं ग्रंथिस्थाने पदस्वत्रेण शोणशोभं भवति। सर्वदा शंभुसेवया संभोगाभावादेनं मात्र एवीषे
तिभावः। पुरा लेदेवानां चातुर्वर्ण्याधिकारे ब्रह्माविप्रः रुद्रः क्षत्रियः विष्णुर्वैश्यपादस्त्रोरुद्रो मां जि क्षत्रियेति वचनात्
यज्ञोपवीतस्यारक्तत्वं कथितमिवाप्रथितमिति पाठे सेवासुरक्तात:॥ पाणाविति। हे भैमि सोयं फणी वासुकिः ऐशे शंभवे पा
णौ कंकणभूयं कंकणत्वं भजतिस्म। नीसर्पः। किंभूतं कंकणत्वं उद्घैर्मनोहरमणिभिः रमणीयं कंकणमपि रत्नैर
मणीयं भवति। त्वमनुं भज। किंभूतं भूतभर्तुः शिवस्य कोटीरबंधने जटाजूटबंधने धनुर्गुणः धनुर्ज्यायोगपटवे
तेवाव्यापारस्य भवनं क्षणस्य पारगं तत्र कुशलं कोटीरबंधने चतुर्गुणयोगपदीभूतं मनोहरमणिः सुंदरकान्ति
रत्नेति वा। हरस्य कोटिरादिविशेषणेन वरत्वाभावः सूचितः॥ ... सेति जटाजूटसंबंधाद्गंगापारसनया जिह्वया
ईश्वरस्य सेव्यं द्रष्टुं स्यामनंघतां चंद्रामृतमोचामृतं चयुगपदेककालं मा स्वादयन् विवनेनद्भयस्य चंद्रामृतो
द्धुरसलक्षणस्य द्वयस्य परं विशेषं तारतम्यं निर्णेतुं निश्चेतुं यस्मिन् क्षमः समर्थः स्यात् हि अयमेव वासुकिरे

व नान्यद्‌इत्यर्थः। यतो द्विजिह्वः द्वे जिह्वे यस्य परं युगपदास्वादने हेतुः परं सूक्ष्मं विशेषं रातगर्हं परं केवलं वेसन्चयः। रात्रौ वरण योग्य
ते पिचंडमनसं वेधस्यासंभवाद्देवानां न स्यान संभवेपि द्विजिह्वस्या संभवात्समकालं पानासंभवात्सर्पाणां द्विजिह्वत्वं संभ
वेपि चंद्रामृतसंबंधाभावादेतस्य तु भय संभवः द्वयोर्विशेषणेलये भय मे वस्तुमो नान्यद्‌इत्यर्थः। आरीति। आरीतालुगताद्
ष्टान यावत् किं नाम जीवतीति वक्तुः आश्यां विषयस्यैवं भूते नैतेन वासुकिना कृतं रदनच्छदं दंष्ट्रादानत्वदधरखंडनदानं तैलपान
र्थ तपाऽपमृत्युहेतुत पानं गरल्यं न संभावनीयं। एतस्य वरसेतुं वने बिलसंचारादपमृत्युभयेन नैनं न रक्षेदिति नखांकनीयं। हि
यस्मात्सीधूबसारः धृति तेऽमृतसारस्वरेतावकीने त्वदीयेऽधरे वाधां विधातुमस्य दंतच्छदस्य वासुकेर्वीरशक्तिः सामर्थ्यं नथ
र ते युज्यते। अमृते हि विषं न प्रभवतीत्यर्थः। आशिशिरं दंष्ट्रायां विषयस्येति बकारांतस्य पदमादराद्विलोपे सलोपे। गातेल्स स्याना
मितिषष्ठी। गर्ल्यंगवतेर्यत्॥२॥ तद्द्विजिह्वा। उरगाधिपतिविलक्षः। सलज्जः सन्नुत्त भस्मान्सेवकान् अन्यान् नर्त्तितुमहर्द्धि स्तका
द्विपदत्वात्सज्ञाशात्मेषधन्यवारयतः किंभूतान्नृत्तभृतान्तस्य वासुकेः विस्फुरतः फलस्य बिल्वोकनानुभूता संजाता भीतिस्तस्याः
कंपं समीक्ष्यन्तोऽनु अनंतरमवलंबितमित्यर्थः। पुलकं च समीक्ष्य संजाता सात्विकविकारसंबंधिनि बुद्धिर्येषां नान्नमो
स्याः कंपं पुलकं च हृष्ट्वा अस्मत्स्वामिन्यनुरक्तेयमितिविचार्य मिर्त्स्यं कुर्वन्त इत्यर्थः। नाहि स्फुरदिति नस्या विरोधर्णा
वामृतामीतिर्यस्यादिति विग्रहः। स्वाम्यभिलाषे प्रत्येभस्मान स्ति। भ तेना स्याः कंपादिमत्त्वं नत्वनुरागादितिरन्न

नै॰टी

तं मेव दृष्टुमिति। न्यवेधादित्यर्थः। भस्म मोरव्या। डैम्याषावतत्या सलज्जस्तं फणाद्वयो रिति फणाशब्दः पुल्लिंगोपि नानुलि
पानसमुल्लापः न स्यादयुग आत्र क्यप् ॥ तद्दर्शिभिरिति। तद्दर्शिभिरवजनस्य स्याभिविलोककैः वासुकि वैलक्ष्यं दर्शि
भिर्वा। तत एव वररेनिराज्ञैः फणाभिः ककोर्टकादिभिर्निर्नरवस्य पूत्कृतस्य न क्षिमप्यपूर्वमनात्मनीनं स्वीयमहितं स्व वक्तुं पुना
सर्पान्वप्रयातुमनसो पि गंतुकामा अपि। विमानवाहाः प्रतीपपवनः प्रतिकूलवातः तद्रूपदरी कुलं तस्माद्धेतोर्हीसवष्टमनुमेभे
तद्दितिन्दुनजग्मुः। प्रतिकूलस्य वायोर्दरीकुनत्वा सर्पसंमुखं नजग्मुः। अयोग्यस्था नगता इति भावः। आत्मने हितमात्मनीनं आ
सन्नूबिरवज्जनेतिरवः॥ ह्रीति। विमानवाहाः ह्रिया संकुचत्फणागणं फणावृंदं यस्य तस्मादुरगग्रथानां सर्पराजो वासुकेर्द्विनीया
पनीयतां राजसंघे मनयंत प्रापयामासुः। के कस्मात्किमिव उड्डुकिरणैः संध्यायां मनंति संकुचंति दलकुलानि पत्रसमूहा यस्य तस्मा
कैमल्लाद्विनीयहासभासंविकसंतीदीप्तिं कह्लारसौगंध्यिमिव॥ देवेति। सा भैमी देव्या अभ्यधायि वक्ष्यमाणमुक्ता हे भी
रु चलफचलत्फणदर्शीनाभयदृशीले संधतावधाना सावधाना भवभयं परित्यज्य राज्ञो विलोकयेत्यर्थः। हे भूमीभुजो राजा
नः भूयंभीमभुवो भैम्याः दर्शनं भजत न भैमी पश्यत दृष्टा याः पुनर्दर्शने किमित्यत आह। आलोकिता मया ये नो पुनर्दृष्टापि व
तां सादरं परस्परं तावो युष्माकमेतद्दर्शनेष्वावसरालां वर्णानां कोटिभिरपि न गच्छति। नाम्यति। अतः पुनर्यथेच्छं विलो
कयतेत्यर्थः॥ सजेदिति पाठे भैमी विलोकनं मास्म दयुष्मासुपरस्य सुहृङ्लायरादियं पुष्पान्न परेपं तस्मात्कुड्मलि

हाघपथापश्यतिनथाकुरुतेसर्वः वरलोसंहारदर्शनमपिकथंवासाऽप्यभिसतआलोकितामितिवा॥लोकेशेति॥कोपिननुःकामो
लोकेशोब्रह्माकेशवःशिवश्चएतान्पित्रीन्दूरंगारेशारसेनसांतरोध्यवहितः भद्रामतिशायिनः आतरोमानसः शांतभावेपि
रक्तंवेषांतान्विरक्तानपिअनुरक्तांरेनूचकारसकामोयोपुष्पार्कमुदं वितनुतां विस्तारयतु किंकुर्वन्दृढं पंचकेन जगतां
चक्षुरादीनिपंचेन्द्रियाणिक्षोभयन्विकारंप्रापयन्सृष्टिस्थितिप्रलयकारिणोदेवे वानामपियः स्ववशांश्चकारतस्य
मनदशीकरणेकःप्रयासइतितदधीनाःसंतःपुनःपुनर्यज्जेषुमेनांत्रिलोकयतेतिभावः॥स्रग्धरादिकमेतत्प्रहितत्वात्
दृर्वनिपातः॥पंचकेनपंचपरिमाणमस्यसंघस्येसर्वैर्संख्यायाःसंज्ञासंघेतिकन्॥पुष्पेति॥नंगाररसस्यसर्गेनिर्माणेर
रिकंश्रीतिमत्पुनःपुनःतंनिर्माणशीलंघणुकंतद्दतिदृश्यंतदेवबाउदरंयस्यासासंबुद्धिः हेदशोदरित्वमम्मन्हीपा
लिपान्पुष्करादिसमहीपेरवन्राहुःनयनयोर्गोचरंहंनयप्रापयाअनुग्रहंकुर्या त्रिलोकयेसर्वः॥कंभूतान्पुष्पाणु
णाक्ष्मंविभिन्नितंदभुवर्षेवाणमोचनेज्यतइतिजयिनःअपितोहुंकाररूपोमंत्रःतस्यबलेनश्रीमत्याकलितामस्मितानाभी
ताशांतिशानिरूपशामञ्जभावोयेषांतान्जपिरिसेवपुरुषःपाठः॥अन्योपिहुंकारादिमंत्रबलेनकस्यचित्रिजगत्दूरीकृत्य
वशीकरोति॥स्वाहेति॥हेनिस्तंदृस्यविकसितस्यपुष्करस्यकमलस्यतिरस्कारलोकनयेक्षमेअक्षिणीलोचनेयस्याःतत्
संबुद्धिःमेमेस्वादूदकेमधुरसलिलेजलनिधौसमुद्रेसबनेननाम्नाअनेनराज्ञासार्धंतवबाराविहारलीलाःजलक्रीडाः

शुमद्द
नै॰ टी

भव्याख्याः भवं तु तस्मात्पुष्करस्य द्वीपस्य पतिं तं प्रसिद्धं सवननामानं भज वृणीष्व। तं ध्यानि द्राग्मीलयोरिस्मरः॥ सावर्त्तेति।
आवर्त्तेन दक्षिणावर्त्तेन सह वर्त्तमानः तस्य भावस्तत्त्वेन भवद्रुसघमानमद्भुतमाश्चर्यं यस्मादेवंभूतो नाभिकूपो यस्यास्त
त्संबुद्धिः सकलस्त्रगगभीर नाभिकूपे भैमि एतस्य वै सेनस्योपवर्त्तनं देशः आसनेव स्वयमेव भैमं भूमो भवस्वः स्वर्गः
त्वमेतदीयामेदं नेरासंबंधिनी वाद्रियमेवत्वा राज्यं स्वर्गराज्यं नार्जयसि अपितु अर्जय त्वमेतत्स्हेरा चीविलासं
परिगृहाण। इंद्रतुल्यमेनं शचीवल्लंभ लीक्षेति भावः। कूपस्य च सावर्त्तत्वमाश्चर्यकारिणीवल्लनपदो देशाविषयो
रूपवर्त्तनमित्यमरः॥ देवह ति। तत्र पुष्करद्वीपे हे मवत द्वीनलक्षायेन्यग्रोध मंडले तं मंडलाकार वटवृक्षाधः प्रदेशे
यः स्वयंभूर्ब्रह्मा देवः स्वयं साक्षात्स्वरूपेण किल प्रसिद्धं वसति। स ब्रह्मा त्वां लक्ष्लिक्ष्णं अपनन्यकल्पमनन्यसदृशं
निजशिल्पं निजनिर्माणं विलोक्य सर्वेषु कारुषु शिल्पिषु विवेकरेणदर्पं गर्वं करोतु। एवं सुंदरतरशिल्पनि
र्माणकुशलो मदन्यस्य हस्तो न विद्यत इति अन्येन निर्मातुमशक्यमिति सार्थः। अन्यस्मादीदृशं रूपं एवं न भवति
कल्पवंतं वा॥ न्यग्रोध इति। हे भैमि त्वं न्यग्रोधं वटं तस्य द्वीपस्यातपत्रमिव। तपत्रछत्रतुल्यं पश्य। त्वां वीक्ष्य तस्य बुद्धि
रुद्देष्यतीति भावः। अन्येन कल्पनेति मीयते इदमन्यकल्पं तन्न भवति। किंभूतं न्यग्रोधं दिवं आकाशं सततमा
नपातेऽघकवध्यादेन्यग्रोधो देशोरोधना निरोधकरणाद् दिवं न्यग्रोधं मकृष्णदृढद्वीपेति न्यग्रोध इति सान्वयम सख

तिरीतलच्छायमिसर्वः। तथा वरो हि शाखो सत्रमूलैः शौलो आलमंभरं धारयन्ति। एवं भूतमिव स्थितागः कं भूतमातपत्रं पा कैनि
कं ज्ञानिनीलानिदलानि पर्णानि च तेषां पुतिभ्यां रक्तं ना लो वो भाभ्यां सुलाक्षिप्तत्रं रक्तनीलमयूरपत्रविरचितं स
समस्तमस्तमपि द्वीपं तच्छाये कार्तेति। गोपः। अन्योपि वक्तुं नरमा रं हस्तादिनो धारयति न्यग्रोधस्य च केवलं स्येति तिपान
नान् न्यग्रोधशाखः साधुः॥ नेति। अस्य राजहंसस्य राजसु श्रेष्ठस्य प्रियतमा अस्तं तमभिभूता कीर्तिः स्वेतं तां स्तुमः तां कथंन
चरतु गच्छतु अपि तु गच्छ से वनं तथा भुवनेषु लोकत्रये कथं गच्छतु लोकत्रयमपि व्याप्नोते आय द्वा कथं न स्वेतं तां स्वेता
भवतु अपि तु स्वेता भवत्येव हंसस्यापि प्रियं तमायो विदपि स्वेता भवति। तथा भुवनेषु केषु वा की ऽतिविसादि भवति वा
त्रनाश्चर्यं। विशादिमाः धावलिता याः अद्वैतमेकमादिरां तौ त्रैलोक्यं स्वेतीकुर्वतीं क्षीरं च दुग्धं च अंशुचमिचः पर
स्परः स्नात्वा च कृतामतो तिभिन्नं न करोति इदं तु चित्रं हंसो हि मिश्रं क्षीरं नीरं विविक्तं करोति इयं तु तयोरभेदं करोतीत्या
श्चर्यं आत्मभुवा त्रैलोक्यव्यापिनी वास्य कीर्तिर्वदान्यश्लाघ्या यत्तिति भावः। अद्वैतेवाभेद एवं वस्तु कः। जीवनं शिव नं वनं विश्वमभु
वनमित्समरः। पक्षे स्विताव यो इ सस्माद्वोटसोऽ॥ २२॥ इति। इयं मे मीत स्मिन्न राहित देवाद्यं दूषणं नामेति प्रासि
द्धो आप। तल्किं यन्न स्य सचेतनस्य भक्तिलेति प्रसिद्धं नले सामंत्रणायोग्यं संबुध्यं तं को मत्तं मधु राक्षरं नाम नाक्षीमत.
देवदूषणं किं भूतेचरूरे पितथा स्तरिपदि बादि वि द्रु सभा यां प्रथममादौ वेपि प्रथमगणेपि तथा चरगारभं भयोरूं.

रामः ७

नै. टी. ण्ठरचनायां मधुरे मनोज्ञेपि तथा कर्णानां नीनादचतुरश्चिककलानां माकरे पिचौर्यपांडित्यं संगादिव कलकोकिलादिगुणलघु
केपि वरगुणे घुसमत्त्व। दिनके तु रागा तेनावरिष्ठेति भावः॥ भ्रूवल्लीति। अथ चित्ताहात्रिण्याभैमीतदनादरणसवना
नादरणस्य लिंगं चिह्नं भ्रूवल्लीचेष्टितमेवाकृति भंगिं आकारविच्छित्तिं यद्वा भ्रूवल्लीचेष्टितं अथा अनंतरं आकृति भंगिं
अंगमोटणं चकार। भ्रूचलनेन नांगमोटनेन च नं निराचकारेत्यर्थः तस्य राज्ञो विमलिनत्वे वैमलिन्यकांतेर्यो भ्रमावाहुल्य
मेघधूमः तस्याः अन्योन्याऽज्ञातस्तापस्तद्धूमस्तोवाहुं तस्य चिह्नीनभ्रूवल्लिनगमासीत्। रामलोभांदृष्ट्वाजनेनत
स्य विरहज्वरोत्तु मितइत्यर्थः धूमोऽग्ने र्लिंगं॥ राजेति। अथ जन्या यानवाहादुमुखी भैमीनाजनी वधूहृदयवेदितयैव
भैम्याशयज्ञा नंततयैव पुरो गच्छेत्यादि भैमीवचनं अंतरेणैव राज्ञी नरस्याभिमुखं निन्युः यतो भिप्रायज्ञाः खलु य
स्मादन्येन स्वामिवचनादिनाऽस्वीय प्रवर्त्तना निवपत्वेन अनपेक्षितो विधिर्व्यापारो यस्यैवंविध स्वामिवचनानपेक्ष
कारि त्वमभ्येकुशलतरेषु स्वेसति प्रधानवाचां स्वामिवच सामवसरः प्रस्ताव एव न भवति। तस्मात्तदभिप्रायज्ञा
ता अन्यत्र निन्युरिति कः। अनपेक्षितमन्यत्स्वामिवचनादि येनैवं विधो विधिर्यस्येति वा अन्यशब्दस्याहिंमन्यादित्वा ना
त्पूर्वनिपातः॥ ऊनइति। भगवती देवीदर्शयतमतयासुदरत्नमत्वेनावमतोजितावाखिनेयोकुमौपेनेव भूतमन्य
स्य मस्यै निर्दिश्य दर्शयित्वा पुनरुचे। किमुचे इत्यत आह। अयेभैमि चलितीन नयालज्जया आनतं नर्म निजास्यबि
वंउदस्मोन्नमय्य कुल शीलाभ्यां शालते एवं तोयं तवं तस्मादिति। हे भैमि एनतस्य पुरः पठत्व अप भ्रमं सछ ७

अपगतश्रमं यद्दिवं दंतस्य वाडंवरैर्वचनाविलासैः कृत्वा । नवकाशानतरे । नितरां निरवकाशान्तरेऽस्मिन्नंबरे आकाशे मसदानां ममैत
द्वलेन संबंधिनां सुप्रतिष्ठितानाम् अनुपूर्तुमुदेतुं पदमेवावकाशः एव नास्ति आकाशाश्रितानां हि शब्दानां तेषामर्थाश्चैतद्दीपे मार्गधैरे
वोच्यंते तेन तन्नश्वरा पौनरुक्त्यं मन्दपौनरुक्त्यं च दोषोमामापत्स्यते स्यर्थः ॥४॥ मैत्तस्य च निरवयवकाशत्वान्मद्वचनानवकाशः तथार्थ
पुनरुक्ति पुपातुकानां यत्सदोऽपि नास्तिपयाभिधेयाः शब्दाः ॥५॥ तद्वचनं ममादि संमतमित्येनं वर्णयेति भावः ॥ बहुभिर्व्याघ्रैः
न्यस्मिन् स्थाने च रत्नानवकाशे नभवति । उक्तं तु मनिदः पद्येसु मनुः ॥ नन्वमैमितेऽन्तरं मानसं रत्नस्य राज्ञः भुजयोर्वि
रुद्रं प्रतायस्तस्य स्फूर्तिषष्ठकाण्डे वदिनस्तेभ्यो ज्ञाता एवं भूतया पिअनया गिरा हव्य इति विश्रुत नाम्नि अत्रास्मिन् शान्ने
रागी अनुरागयुक्तं किंनाज्ञनिप्रश्नकाकुः । कुतोनाज्ञनीतिर्वा । किं भूते शाकद्वीपप्रकाशिते शाकद्वीपाधिपे । किंभूत
पाक्षिरासु धीषु पं तेपुष्पधीर्य भवं सा अमृतीभवं सा अंकर्णयतां विदुषां अमृतरूपया विदुषामेवामृतरूपया न सन्य
जनानामिति विरागसूचकं ॥ शाकद्रुति । तत्र द्वीपे सशाकनामा तरुः तव चित्तं हरि ति किंभूतः स्कंधदैः क्षीरपक्षैः समा
द्ध विषये षां एवं भूतानि पत्राणि तेषां मालाभिर्भतीति सकैः पत्स्य शाकस्य पल्लवौघानां परिरंभः संबंधस्तस्य विजृंभितेन विल
सितेन हरितो नीलवर्णाः सत्सो जगत्सु हरितइतिख्याताः स्फुरंति । एतस्तत्रसंबंधेन दिशां हरितइतिसान्वयं नामज्ञातिस्य
र्थः ॥ माल भारी हे केषी केति हृस्वः ॥ स्पर्शेनेति । तत्र शाक द्वीपे सवासौ तरुश्च ततः शाकस्तस्य पत्रे भोजनं यस्य एवं
भूतो मारुतः स्पर्शेन लुलाकमप्पस्वं संमद हर्षं आदधातिकरोतीतियत्र किंभूयते लंतकौ हल मनुभूयप भूयपः

६ भट
नै॰ टी

उरःपरात्परपुराणस्यकथांतरेपिआख्यानांतरेपिअत्रइमाकथे स्निग्धकुद्धिंविधेहि कुरुः पलत्रवातसंस्पर्शीदाहाद्दोत्पादने
परमितिविष्णुपुराणवचनं अस्यश्रवणसमत्वंविधेअनुभवादपिससत्वंज्ञानीहीत्यपि भूयः शब्दार्थः॥ भूयसीचा
सोत्र कृष्णेतिना॥ क्षीरेति। हे आयताक्षि विशालनयने क्षीरार्णवः वेलावन्यां वेलाभ्रमोवनततिर्वनपंक्तिस्तस्यांप्रति
बिंबंतु विप्रतिबिंबधारी अतएव कौमीरितः नानावर्णोजातः विचित्रितऊर्मिचयस्तरंगसंघस्तस्यचारिमासौंदर्यं चा
पल्लं चंचलत्वं च ताभ्यां संजातवक्रताक्षस्यरुचीनां कांतीनां छटाः परंपरास्तासांविकटायितं विलसितं अन्वेतु अनुकरोतु
क्षीरमयत्वात्स्वनः शुभ्राः दीर्घवृक्षप्रतिबिंबसंबंधात्नीलाः क्षीरोदतरंगस्तदीयश्वेतनीलविराँकटाक्षकांतितुल्याभव
त्वित्यर्थः। विकटायितं लोहितादेराक्षनिगरणात्वात्क्यषंताद्भावेनिष्ठा॥ ४८॥ कल्लोलेति। अस्मिन्क्षीरोदे मधुभिदा श्रीविष्णुना का
भुजगाधिराजः शेषः अध्यास्यते अधिष्ठीयते किंभूतः शेषः अनवरतेन भूयसा पयोरसेन दुग्धरसेन क्षालापीनापरि
पुष्टः किंभूतेन कल्लोलजाततरंगसंघस्यचलनेनक्षलातउपनतेनांतिकागतेन तथा अजीवानुनाप्राणधारणहेतु
लांजीवनोषधभूतेन किंभूतः अखंडं सर्वदा परिमंडलिताऊर्वीभूतानिः शरीरं यस्य श्रीविष्णुस्तत्र पर्यंकीभूतोदेवइत्स
र्थः पीवरकेतिपिधुमास्येतिइकारः॥ ४९॥ हे भैमि इह क्षीरोदे कमलाश्रीः पादाब्जयोश्चरणकमलयोः करांगुली
भिर्लीलनेन संवाहनेन धवस्य श्रीविष्णोः निद्राबंधं निद्रानैरंतर्यं विरामान्तरोधयितुं वर्द्धयितुं कलितावधानां गीसता सक

८

वध्वा नासा वध्वा नाम पाद्मवत्तु किंभूता स्वरूपस्य या संपन्नस्याः अवलोकनेन जातानां कामपंपस्याः अयं श्रीविष्णुरिमां चेद्दक्ष्यति तर्हि मां
विवाया स्यामनुरक्तो भविष्यतीति नाम भर्दितिभिपाद्युतानि हागमनार्थं करतलेन चरणसंवाहनपरैवमलिसर्थः। भो स्याल्लक्ष्मी
तोपि अतिसौंदर्यं सूचितं ॥ बालेति। तत्र स्ताक द्वीपे उदयाचलो रव्यपर्वतस्य शिलाः बालातपैरुदयाचलस्थं सूर्यकिरणैस्तथा न
खलाक्षस्यापि रक्तां कृतकैर्गैरिकतां कृत्रिमगैरिकतां द्विः परिशीलयंतु अहं भवंतु। ब्रह्मांडप्रकाराभ्यां गैरिक
तुल्याभवंति सर्थः। किंभूतया नवविभ्रमेण विलासेन भ्रमणं वनावहारस्तस्माज्जातं श्रमवारि स्वेदजलं तद्धारयं सेवंला लु
भ्यः पादांगुलिभ्यः गलितं तया नितः स्रुतया एतस्मिन् स्तेउदयाचले क्रीडिष्यसे इति भावः ॥ नन्दनेति। हे अनघे जंघे सुंदरजंघि
तत्र द्वीपे प्रसिद्धे वा उदयाद्रिशिखरे परिभ्रमं सा त्वं वदनं दर्शनियोग्यं आस्यं मुखं करवितत मुदा जातानंदानां नन्दनं उदयमम गा
कउदयाचलस्थमद्रं इन्दुमस्मरी कौभ्रमं स्वजतु करोतु। किंभूतं कश्मीरसंभवं कुंकुमं तस्य समारचनो वर्त्तनाभिरामं रमणीयं उदया
चले आरक्तत्वदीपः सुखदर्शी नाशे इदं एवायमुदितः किंइति सर्वे वा भविष्यति तस्मादेनं वरणीष्वेति भावः। अनघे जंघे नासिको
दरीतिङीष् ॥ एतेनेति। हे भे भिए तेन शास्त्रातेन विवरहपावकमेस्याप्य कामं निश्चितं तावत्प्रथमं हव्य इति स्वनामकल्पिता न्व
यं अनुगतार्थं अन्वभावि अन्वभूयत। हव्येनाग्नि प्राप्य यथा नुभूयते तदेनानुभूयत इत्यर्थः। अतो हूयत इति हव्यं। यदि अधु
नालमेनमेनमंगीकरोषि वरस्तुभे तन्न हे अयं तव नंदनाद्यैः पुत्रपौत्राद्यैः कृत्वा स्वमासोनमपि लब्ध्वाऽन्वयं न नु निश्चितं प्रा
पवंशं आतनोतु। नतु संबोधने वा। अन्वयः संबंधो वंशश्च। यदीसनेनस्वीकारस्य पाक्षिकत्वं द्योतयति ॥ लक्ष्मीति। मा भे

मीअत्र हृद्ये एकमेव दूषणमेवांजीगणत्।यत्रमघवादेवः अमुष्यअर्थी याचको नवभूव।किंभूतेनलक्ष्मी रूपापार्नलेपाः समवलंबआ
धारभूतोमनलक्षणोऽदुमो यस्य तस्मिन्समद्दशान्येपितथावामदेवनायतनं मंजु सुंदरं मुखं वा तु जं यस्ये वं विधे चतुः षष्ठिकलाप्रवी
णेपिरद्यो नलस्यपार्श्चे को ज्ञातो नलस्य नलस्या स्य महद्दंतरमिति सर्थः।।लक्ष्मी।।वि मानवाहाः अस्माद्वाड्ज्ञो विष्णु व्यापनीयु
ततदन्तु तदनंतरं पुनः स्थानांतरमिमांमैमी निन्युः।।अन्यंराजानंद्रापयामासुः।।केकामिव।।गंधवाहाः वायवः सुमनः सुष्टेपु
व पुमुख्याः समाद्दिष्टव्यसुगंधितामिःस्थानांतरं नयंतितथेसर्थः किंभूतां दस्मात्लक्ष्मीविलासस्य वसतेर्गृहात्सरूमपितथा
तथासुमनः सुपंडितेषु मुख्यान् किंभूतामिमां भुविलब्धागुणेन सौदर्यादिनाप्रसिद्धियाः।।भूमपूर्ति।।ततः सोनिखिलवाकू
१ मदेवताहे मानामदेवांगनातदुपमेयानत्स दन्शीतनूभाः कायकांतिर्यस्याः स्तामेनां सुवर्णसदृशाकायकांतिर्यस्या वा भैमी भूयो भा
षत उवे।हे कुरुविंदं र्गा लिकामलिभिः सकांतयः सद्दशादंतायस्याः संबुद्धि: त्वं स्ववाहुभ्यां रुवारं निवारिताअरयो येन तमेनं
पुरो वर्तिनं नरपत्नितेकुरुपक्षवलीष्वेसर्थः।।स्ववाहुस्य नेनपराननपेक्षं शौर्यं सूचितं।कुरुविंदे सने नवहुताः सकेभस्षणादंतानां
मारक्तत्वं सूचितं सकांतीसत्रसदृशादंदशौपर्याये लसहपदेना स्वपदविग्रहः समासः कार्यः तत्र वोपसर्जनस्येतिसमासरंती स्वत्र
संयोगोपधत्वेपिनासिकोदरेति ङीष्।।द्वीपस्येति।।हे भैमित्वं क्रौंचद्वीपस्य दयितपतिं द्युतिमन्निति नामानं अथच तेजस्वि
नं तं राजानं वंचलोयोदगं चलतः दक्षु प्रांतस्तस्य भ्रमेण विलासेन कटाक्षेण पश्य।अनुरागेण पश्ये सर्थः।।यस्य राज्ञो मंड
लेराज्यक्रौंचद्वीपपरितोमंडलो वेर्तुलः संनिवेशो यस्य स दधिमंडोदधिः पांडुः शुभ्रः दधिमंडसंज्ञकः पयोधिस्तस्य संह
६

द्वरः प्रवाहश्च कात्स्निकि लोऽतपुरातोऽभूयते । क्रौंचद्वीपः समुद्रेण दधिमंडोदकेन च । आवृतः सर्वतः क्रौंचद्वीपतुल्येन मानेन इति विष्णु
पुराणं । मरीचराक्षराभिः श्रमस्ति वरपर्यायकैः द्रवीभूतं दधि मंडमुच्यते मंडं दधिभवं मस्तिमरः ॥ तत्रेति । तत्र द्वीपे सक्रौं
चअद्रिः भवसासनानां द्विविरहार श्वरणविलासगतिसंपावतेः एवं शीलो जिः । स कः यस्त्र दीयान्नु गुणान्सौदर्यादीन् ह सावल्याः स
कलानां विरूतानां प्रतिनादः प्रतिराद्धः स एव वाग्ये यामेवं भूते मुखनु ल्यैस्तं द्रष्येय वो वाराणसेषां रंतानि तैः स्तानि
विवराणिच्छिद्राणि तैः कृतावितीर्णु कामद्वरर्णयितु कामद्व कुरिष्यति । स्कंदेन वाणैः पर्वतेच्छिद्राणि कृतानि तेन क्रौंचदारण
इति तस्य नाम जातमिति पुराणं ॥ ५० ॥ वैदर्भीति । हे वैदर्भि भो भिज्जनः यस्य दर्भदलेन यापूजने मया पितृतर्गभेजानुकसाचे
दधिनोदेतिनोस्यचते । तन्मात्रेणापु कृतोहुनः संसारं नयातीत्यर्थः । पुष्पादिपूजनया पुनर्नोदेतीति किंवाच्यमित्यपेरर्थः । संत
त्रदेशोहरस्यानेनां पूजां चरयतः सदेत्राः स एव तन्मात्रं शिव एव दैवतं एषां तेजनाश्च तेषामभिजनः उत्पत्तिस्थानं तस्मात्स
मपितं पूजयेत्सर्थः कुलेप्यभिजनेजन्मभूमावप्यभिधा इत्यमरः ॥ चूडाग्रेति । तस्मिन्द्वीपे सानं चपोवालः सुधाकर
श्चंद्रः शेखरे मौलौ यस्य शिवस्य सुवर्णरस एवं भूतं यत्र मेषामेवं भूतानि अनस्वरम्यालिताम्येवं भूतः पर्वतात्सोपाधि
ताः वरं वराः घटयचरय । किं भूताः हेमघटावतंसैः उपरिसुवर्णचाकलभूषिताः अनस्व चूडाग्रचुंबी वीरगा गेस्थितः । मिहिरः सूर्यो
यस्यैवं भूतः उदयशैलस्तस्य शीलः स्वभावः स्वरूपं तस्यते नाचौरीः श्रीवपी सर्थमुदयाचलतुल्यान्प्रासादान्
चरयेत्तिभावः । घटयेनिमित्ताद् स्वः ॥ तस्मिन्निति । मोनरूपिंप्रादुर्भूत पौवनेतस्मिन्नजालेगवाक्षैः मिलु नागकन्ये

रा म १०

नै॰टी द श्रोमहोदधिज्ञस्य पूरस्तस्य लोलाः कल्लोलास्तस्य एव कुम्भास्ताद्दैर्घ्यैर्न चामराणि यैर्ताने मरुतमलिम्लुचाभ्यो रुद्धवस्मरकेलेजन्म
येषां ते घर्मोदविंदवस्तन्मयानि मौक्तिकानि तद्रूपं मंडनं छिनत्तु। अपनयतु अपहरतु· शीतलवायुसंस्पर्शात्सुरतश्रमजातं घर्मोद
कं शान्तमस्ति इत्यर्थः। चोरे प्रसह्य हारेण प्रविरूपमुक्ताभामरणं हरणं। उदविंदुरित्यत्र मंथोदने ति ठदादेशः। एतदिति। हंसस्य वेष
आकारो यस्य नवं नवं प्रतिदिनमपूर्वं भवतः एतस्य यशो नेशांतस्य पल्वलस्य संतरलद्दूरगमनयोः क्रमेण परिपाटी पल्वलस्य संतर
णे विषये दूरगमनयोः क्रमेणापूर्वं समोईदृप्रथ्वा त्रिलप दधिकंतनोपि परनीरमन यावपरिघाबासमुद्रान्संतरितु मुत्तरीतुं इतः
समुद्रम्य एतद्देशाद्दानिः अमं अमरहितं यथा तथा सकलानूदिगंतानूदिक्रमांतांश्च गंतुं प्राप्तुं अभ्यासमर्जयति खलु। निश्चये
ऽलेकाका या। एवेन लाइसानां तद्रूपं मशसां धतां। हंसा न भवंति किंतु एतद्यश एव अन्योपि महानथादितरणार्थं वाप्या
सौ नरलोनाभ्यासं करोति· नवं चाभ्यासयोगं भवति· बालो भ्यासो हि हटतरइत्यर्थः। नवं नवमिति प्रकारे द्विरुक्तिः। अर्जय
तीति वरस्य मालामयोगादरीमोस्य लस्य सूचनाद नादरः सूचितः॥ तस्मिन्निति। सा तन्वी भैमी गलनादरिद्रे रसं रेखे
ख लोभूतेमुर्ये तास्मिं भूवे ध्रुतिमति हृदयवेंधं मनोभिलाषे तावापः गुणावृतिः कथं नावापेसत आह· दैवे निरुक्ति का
र्यप्रतिवंधके सति प्रयासेन युक्तादिपत्वेन पुरुषाणि दुःसहान्यपि पौरुषाणि पुरुषकारः कार्यप्रतिबंधनतां करणतां
न वहंति धारयंति। हंत खेदे· दैवानिराद्वाकृता बनातापि अनुरागहेतुर्नाभूदित्यर्थः। बा गुणाद्दिगु× न्ति× लोष्णु हारेणा रुघ
दिवंधनं प्राप्नोति· अस्यास्कहृदयंगुलोष्णुपवि [illegible] सान्श्रयं मित्यर्थः। पतरइति। अं सयोः स्कंधयोरवतं १०

अ

साम्रवल्लीभूताः शोभिकां वाससा न विभाति तेषु मांसोपानवाहाः इमां भैमीमनुप्राप्ताः सकाशात् अन्यं नरपतिं न चिरे तत्र दृष्टां
ततः केरवादेवा एव अनुजीविपुरुषाः सेवकपुरुषाः रत्नाकरानुकारमपर खले खंवाचं द्रकलोभि द्विजोन मांगल्यं खमूढो नमि
वा ११ एकेकमिषुजगदं चितपादपमाचित्कोकीर्त्तिनचरणकमलात्सा सरस्वती एनां भैमीं जगाद किंभूता अनुताणुणाः यस्य तं त
थाधुनद्भूषणं गतद्भूषणमेकैकं नृपं हित्वा अन्यमन्यं ताद्दृशं नृपमुपगम्य प्राप्य उपरि त्यजति तथा च्युतमनुजां तराद्भिक्षुकः
मे स्य लाद्दिच्युतां समागतां पंक्तिं लक्ष्मीमिव स्थिरतां लक्ष्मीरपि चांचल्यादेकैकं सन्त्यज्य अन्यमन्यं प्राप्य तमपि त्यजति यथा लक्ष्मी
र्विष्णुं विनान्यत्र स्थिरा न तथा भैमी नलं विनान्यत्र स्थिरा नेति सूचितं ॥ ईत्याह ॥ हे कुरंगराजपंकमलं नस्य सनाभीतमुल्यो राधोहस्तो
यस्याः तत्संबुद्धिः कुरंगेन कुरास्त्वं वेनत्कांछितततनोः चिह्नितवपुषोद्दीपस्य ईश्वरस्य स्वामी यद्दृत तव वांछितो भीष्टं नहिं त्वं न्योतिष्म
तानेन राज्ञा समं सह वनीभिर्वनैः घनानुतिविजनुद्योतो दोद्यतसमुद्रस्य तटीषु चेतो विनोदयहर्षय निविडश्यायेषुद्यतसमु
द्रतटेषु एतेन सार्द्धं विहर ॥ एतं नय लीवेति भावः ॥ द्योतो देति उदकस्य पादः संज्ञा यामिति उदादेशः ॥ कुरंगराये तिराय वा से सकुरू
नवातेति ॥ हे भैमि तत्र द्वीपे नेत्रा निपीयमानः नेत्राभ्यां सादरमनलोकमानः कुरंगस्त्वं वततवच्चिन्ताद्भाष्यपीयमविता किं भूतः
अंबरस्पृग्विचूडः गगनलग्नशिखरः तथा न एव आतो मीलंतात परंपरा लंपद्दोलनं तेन चलंति चंचलानि पत्राणि यान्ये
वमंडलाग्राः खड्गाः तैर्भिन्नं विदारितं पतत् अभ्रमंडलं तस्मात् गलता स्रवता जले न जातसेकः सेचनं यस्य दलमंडल सघ

ने. टी स्पदलसमूहस्याग्रे इतिवा॥ पाथोधीति। हे इंदुमुखि तत्र कुत्रद्वीपे त्वं मंदरकंदरेसु रोपसा सह विहारमयैः क्रीडाबकुलैः कटाक्षविक्षे
पादिभिः विभ्रमैः रानंदं आवहधारय। किंभूता सु पाथोनिधेः समुद्रस्य माथसमये मंथनकाले उच्छ्रिता या सिंधुपुत्री लक्ष्मी
तस्याप संकजार्पणेनपवित्राणि शिलातलानि या सु लक्ष्मीत्रमपि शिलासोपानान्यलंकुर्वीसर्थः॥ विहारविभ्रमैरितिपाठे सु
रतादिक्रीडासमुद्भवैरिसर्थः॥ [illegible]॥ आरोहणायेति। हे कनककेतकं स्वर्णकेतकं तस्य गोत्रं सदृशं गोत्रं यस्यास्तत्संबुद्धिः अतिगौरि
त्रैतद्वीपे अब्धेः क्षुब्धाचलो मंथाचलो मंदरः तवारोहणसज्जोः संनद्ध इवास्ति किंभूतः भोगींद्रो वासुकिस्तेन लग्नं वेष्टनं तेन लताया
वृष्ट्यो वर्षणानि तल्लताभिरत्नवल्लिकाभिः शिलाभंगिपरंपराभिः रत्नासोपाने इव शोभितवपुः शरीरं यस्य आरोहणाये
वेतिवा क्षुब्धः सन् नेतिक्षुब्धः साधुः गात्रीति अंगगात्रेतिङीप्॥ मंथा इति। हे भैमि समंथानतो मंदरः त्वं नेत्रयोः स्वस्य मंद
रस्य भ्रमतानतनोतु। किंभूतः भुजगत्रभुर्वासुकिस्तस्य वेष्टेन छायाविशेषं तपालतासु वलयाकारा सु लेखा सु वलयाकारेले
वचलं सो धवल निर्झर वारिधारा यस्मिन् शोभस्य शुभ्रता वारिधाराणां चरे रेखा सु च लिततात्। भ्रांतिः शिरसि गाढं येनाक्रांतः स
र्पो वसिष्ठे नागेन तस्यैव जंघादिवेष्टयतीति सर्पजातिः मंथदोरकः रोव इति केचित्॥ एतेनेति। हे सुंदरि समंदराद्रिः ते
एतेन रत्न नखुगेन रत्नासुरभेः ऐरावत स्तस्य कुंभौ तथा ततल्पा इयेन दिविषद्रुमः कल्पवृक्षः तस्य पल्लवानि तथा ६
ते आस्येन इंदुद्रुमपि स्वच्छंदं यच्छेवंस्मरतु सर्वत्र संबंधः। किंभूतलेन सर्वं नीरधीमंथनोत्थं समुद्रमथनादुत्थं ३ सह

तं समुद्रमंथनसमये एतत्सर्वं दृष्टमासीत्। इदं तां दृष्ट्वा तत्सर्वं स्मरन् स एव ऐंद्रत्वकुंभसदृशौ स्तनौ कल्पवृक्षसदृशौ ते पाणी द्रुपं चंद्र
सदृशं मुखमिति भावः। अतः सुंदरि इति संबोधनं। स्वर्ग इति सर्वत्र संबंधः। … पष्ठे निधे भिजाष चे समरः। नपुंसकम नपुंस
के सेकवद्भावो नपुंसकत्वं च॥ वैदेहि निभे म्या तस्मिन्महीभुजि अनुमतिः संमतिर्न भेजे। कया कस्मिन्निव। पूर्वं मीमांसया
भगवति अमृतांशुमौलौ शिव इव। किंभूते अखिललोकेभ्यो वैदतुल्यैः स सर्वैर्वचोभिः कृतानां सता कीर्तिः कृतिर्यस्य सत्कृत कीर्ति
श्च रत्नं चेति। कृतं कीर्तिरत्नं यस्येति वा। तथा हेतुकारणं विनैव यत्तो निःसंपरार्थे परकार्ये यत्नो येन स्वोपकारानपेक्ष
तोपकारे। किंभूते अखिलेभ्यश्चतुर्भिर्वेदैर्वचोभिर्महावाक्यैः कृतात्मत कीर्तिरत्नं यशोरत्नं यस्येति। तथा हेतुं कारणमंत
रेण धृतनिःसपरार्थयत्ने परमकारुणिक इत्यर्थः। मीमांसापि वेदप्रतिकर्तृत्वमार्गे ऐश्वरमगीकृतवती नतु सर्वथाना
स्तीति विशुद्धज्ञानदेहाय त्रिवेदीदिव्यचक्षुषे। श्रेयःप्राप्तिनिमित्ताय नमः सोमार्द्धधारिणे इति। नमस्कारश्रवणात्॥ तस्मा
दिति। अथानंतरं स जन्यजातं वाहकल्लोकः स्त्रीभावेन स्त्रीत्वेन स्त्रीस्वभावेन धावितपदं चालितरैचरणां गच्छेति चरणचालनेन संज्ञापय
तिः इमां नवीनकतां गीभे मंत्रितस्मान्नवैरैनीपार्श्वं अन्यां राजन्यं निन्ये प्रापयामास। तत्र दृष्टांतः अर्थीपावकः अ… यदातुः
विर्धनत्वमविचार्य … विधानाद्धरिद्राग्निव सविन्हेन प्रसिद्धधनिनं विजेयस्येति। एवंभूतमिव प्रापयतीत्यर्थः। किंभू
तां। … यत्र याचयत विघ्न … तस्मिन् नृसूत्रे पुंलिंगेषु पदेषु यां … नङ्। तेनुत्पादितः। शक्ति
स्वाभाव्यात् स्त्रियां च वर्त्तमानानां यां वर्णितं इत्यर्थः। स्त्रीस्वभावेन स्त्रीलिंगतया भावितं तोऽपि तं पदं रूपं यस्या
सा॥ देवीति॥

पवित्रितः शोधितः नभसो नतुर्भुवं तदा मम भागो यथा एवंभूता वाक्कृरूपा देवी उ नरमां भैमीमालपत उवाच। किंभूता गरिम्णा कुल
शील सौंदर्यादिगौरवेण सरस्व सांगना हा गौरवेण अभिरामां भैमीं मनोज्ञां हे भैमि अरिबुनिः कृपः कपालेरौ खडेन
सनाथो युक्तः पाणिर्यस्यैवंभूतेन पाथोधिना वलयितस्य वेष्टितस्य शाल्मलद्वीपधिनस्य द्वीपस्य पतिरयं ×पाणि
ग्रहणे स्वरिणया स्त्रीयगुणानां सौंदर्यादीनां गणं अस्य गुणसंघैर्वा अनुग्रहाणा॥ द्वीपस्येति। सुरैव मदिरैवांबु यस्य
स्यैवंभूतेन पाथोनाथे × हेतिसूस्य प्रसवः पश्यतस्समानमासि किं त्वं गुणाब्धो गुणसमुद्रे व भुवन नाम नि अथाचसु
दरशरीरे अस्मिं राजनि न विस्मयसे अद्भुतं किमिति नाशोचि। अपितु आश्चर्यं प्राप्नुमुचितं तु एवं विधे स्मिन्नूरकाता वाकिं। नासि। अपितु स्म
भवत्येनं वक्ष्ली क्षेसर्थः। सुरासमुद्रपतित्वं दोषः। शरीरधारिणि गुणसमुद्रे विस्मयो युक्तः। चयुक्तजि अतिशयेन मद्येन तु। नासि कोदरेति इक्षु
॥ विप्रहृति। यः सीधुसिंधुः सुरासमुद्रः विप्रोगस्यै एकतमं ब्राह्मणो दधिं धयपतिशि वति। सति तेषु पंचसु दधिमंडादिसमुद्रेषु अस्मानयं पा
स्यतीति त्रसतु न विभायतत्र से। ब्राह्मणस्य सुरापाननिषेधात्। मां न पास्यतीति यो भवं तस्मात्। तं तस्मिन्न क्षये सीधुसमुद्रे अनेन
वेरासा सार्द्धं नितान्त लिप्तनेन च सार्द्धं मधुरारम्भाः मधुपानकेलीः मधुपानक्रीडाः विधेहि कुरु। एतद्वरणेन मधुपानं सुलभं॥
द्रोणेति। तत्र द्वीपे सप्रसिद्धः नलक्षणाविशल्यीकरणार्थं हि हनुमता नीतो द्रोणनामा गिरिः भाग्येन सुरूत विद्रो पेलल भ्यं।
सौभाग्यसंधिकार्मणमोषधीभिर्मूलैर्वशीकरणं तद्रूपानुपदानुपायनं अन्यपरिसागेन स्वयमेव पतिर्यथोपभुंक्ते तथा कुरु

वशीकरणमौषधिरूपमुपहारं ते तुभ्यं वितरिष्यति। एवंविधं महता पुण्येन विना न लभ्यते। तत्र तु तत्प्रतिलाभप्रयत्नेन तल्लाभो भावि
ष्यति। धन्यासि त्वमित्यर्थः॥ किंभूता ओषधीनाम् अमृतसंजीवन्यादीनां दीप्तिमिलस्य द्वीपस्य द्वीप इव स्थितः। यतः भूरुहासुमेरो
रवरेषु मिलितं तत्संलग्नात्मलदाससचकज्जलं तेन दर्शनीयः। सुंदरः। मलं कर्मतु कामेरणमित्यमरः। वशीकरणे कज्जला
दि भवति॥ तदिति। हे स्वरसं नूतनं सारसं तस्य कोशो मुकुलं शाक्रीवति द्वन्द्वि सुकुमाराणि मारुतेन चारुसंनिवेशाविरो
धेनानि विद्धं न कीर्णैः प्रसारिते लस्य द्वीपस्य लक्ष्म चिह्नं भूतः पद्ममहान् शाल्मिद्वीपः। तस्य तूलजालैः कार्पाससंघैः कू
लामृदु निःक्षोलितले लीलाविहारसमये विकासगमनकाले तेन चरणार्पणानि योग्यानि भवन्ति शिरोपः। अतिमृ
दूनि अतिमृदुनि स्थलेगानि र्मुक्ता॥१००॥ तेति निकाम् तः भावस्य भैम्या अभिप्रायस्य उचितं योग्यं व्यापारं चक्रुः। किंभूतं। ए
तस्य राज्ञो गुणश्रवणकाले विज्ञं भैम्याः एणसा भैमीतस्याः लोचनांचलनिकोचनेन नेत्रप्रांतसंकोचनेन सूचितस्यन
वाङ्कंकरणसले पुहसेन भैमीनेत्रसंकोचनेन ज्ञापितस्य किंभूता स्ते एकतः क्षितिपतेरेतस्मात् नृपात् अस्माद् वृणुष्वेत
इत्यर्थः। तां भैमीमपरं राजानं नेयं तः प्रापयंतः नयतिर्द्विकर्मा॥ तामिति। भारती तां सम भावता न तु भैमी तमनुशिष्ट
महीभुजि भावमनुरागं भज कुरु। काश्मीरपंकनिभेन कुंकुमानुलेपनसमाजेन लग्नः। जनानामनुरागो यस्मिन्न तथा
श्रीखंडचंदनलेपनरूपादिग्जयजनिता कीर्तिशक्तिः कीर्तिपरंपरा तया राजंतौ भुजौ यस्य रागस्य लोहिता कीर्ते

श्च गुरुमृगलाकुंकुमलवंचंदनलवंचयुक्तः। जनानुरागेणातिसमृद्धत्वं सूचितं॥ द्वीपमिति। हे द्वीपाधिपतिवन्मत्तमातंगराजवन्मंदप
देअलसगमने भैमि क्षितिपः मृगसारवेन वक्षोलोपलक्षितं द्वीपं प्रशाशासि पालयसि तत् रं· तत स्माल्लमस्य मेधातिथिर्गो
मोरातुङ्गउरसि आलिंगनेन स्पष्टसौरव्यासती तथैव स्फुरराजस्व। यथा यमकोऽर्जुनारेर्विंद्धोरूरसि साक्षात्कमला
स्पष्टसौरव्यासती स्फुरति। मेधाधारणावती बुद्धिरतिथिर्यस्याः यस्येव त्वं योग्येति एवकारो योग्यः स्पष्टसौरव्येवेति वा॥ कु
क्षइति। तत्र द्वीपे महीवलयं यस्य आतपत्ररूपे छत्ररूपे महीपस्तिमहति मृक्ष्मे ईक्षिते सति खलु निश्चितं तत्तवापि खेलां दोलाक्री
डां विधातुं कर्तुमति बुद्धिर्भविष्यति भविष्यति। किंभूते अधिरोहणानुविलंबिनो दोलाः स्तोभिः कौलमखिलमगं यस्याः तथा
जननयाजनितअनुरागो यस्मिन्न तस्यां समुद्रितो नुरागो येन वा। कोकंदोलारूढं दृष्ट्वा दोलाक्रीडायां तवापीच्छा समुदेष्यतीस
र्गः॥ पीतेति। हे चमत्कृतो भीतश्चकोरस्तद्वलांवलेअक्ष्णोः यस्यास्तत्संबुद्धिः सोयं वसुधायां सुधांशुभ्रं चंद्रोराजा तं
बाधरसुधामोष्ठामृतं पीत्वा इक्षुरसोदवारां इक्षुरससमुद्रोदकानां रसं स्वादनत्रय्या द्विधा तु। अभिलषतु। किंभूतानां वा
रां तस्य द्वीपस्य परिवेषवेषं परिवेषाकारं दधतां बिभ्रतां· अन्यत्र चकोरः चंद्रस्य सुधां पिबति। अत्र चंद्र एव चकोराक्ष्याः
तवाधरसुधां पिबतीति चमत्कृते सूनेन सूचितं॥ स्मरमिति। तस्मिन्द्वीपे यश्चंद्रभक्तो जनः सूर्यव्यतिरिक्तदेवतानभिज्ञः
इंदुमदृष्ट्वा नाश्नाति। यतः तस्मात् चंद्रादितरोऽन्यो विरिंचशौरी देवतास्तस्यानभिज्ञा चंद्रातिरिक्तदेवानामभिज्ञः कः कमिव। वक्षः

सौरः सूर्यभक्तो जनः · सूरं सूर्यमहत्यानेनैवाश्नाति । तस्यैंदवस्य इंदुभक्तस्य चंद्रखोलैर इति नेपिरर्ज्ञैअन्नतोपि सुंजानस्यापि भवदास्यान्तरीक्ष
येवमवन्मुखचंद्रदर्शनेनैवावकीर्णिभावो न भवति । कुमत्र तत्त्वं न भवतु · चंद्राधिकं भवन्मुखचंद्रदर्शनेव भोजनादि सर्थः · एतदेव चंद्र
स्थाने भविष्यतीति भावः · नामनुष्य इतिवा · सौर ऐंदव इस्तत्र भक्तिरस्त्या ॥ ८ ॥ सार्पिलीति । तस्या द्वीपस्य मातरं जिली विपाट्‌नाम्नी नदी
श्रावद्दूकाले पिउ सर्पिलीकूलंकषाणेति · अहहाश्चर्यं · किलेति अनादीवेन सरंति इत्यनेन अत्र तु नेति पुराराजप्रसिद्धिः । तत्र तस्या विपा
शि नघांजातान वातकालं विकाशितानी राजराजि स्त्वं नेत्रयोनीराजनायास्त्वा भवंतु · लं राजमाने शोभमाने अत्रास्मिंराजनि अंजसाश्च
त एव अनुरंजेअनुरागं हि प्राप्नुहि · अस्यां नघां प्रराभावात् दाकमलानां सत्ता जीराजनमप्यविच्छिन्नं भविष्यतीति नो सार्पिलीसनेन
सूचितं · अनुरंजेति रंजेश्चेति न लोपः ॥ ९ ॥ हंसा अखिलेवमिएत घटीभिः दुग्धीकृतैं तयोः सति रभयोः क्षीरनीरयोः व्यतिभे
दः · परस्परविवेकः तद्विषये मुग्धा मूर्खाः संतु · सर्वपयसि दुग्धरूपे जाते सति प्रतियोगिनो अभावात् सर्वं दुग्धत्वेन जानंति सर्थः · तथा
नार्थकोशाविषयः नानार्थकोशासंग्रादि निघंटोरमरकोशादेर्विषयः प्रतिपाद्यक्षीरे पदे पयस्यापि पदे विवरमेअद्यवाचिभूयइ
भपार्थवाचित्वं · पयः क्षीरं पयोंबु च । अघत्वयेतस्मिंन नगीकृतेसतिम जो घमिथ्या वाच्यमस्तु · अस्य पदस्य क्षीरनीरयोरेकत्वे कृते
प्रतियोगिनो जलस्याभावाद्धि नीयस्याभिधेयस्याभावात् [illegible]र्थवाचित्वमयुक्तमित्यर्थः · एवं विध परीन्मस्यकस्यापि न विद्यते
इति भावः ॥ श्रूमइति । हे मैत्रिवर्यं सर्वोत्सं नलमपि अल्पमसर्थमात्तुहूषो । स्यर्द मानेस्याअस्य संबंधि किंशर्म · अस्य चरितं वागगो
चरितं स्वर्थः ।

14 स्पर्द्धिमेवाह · स च नलः एषु च मे धाति विशिष्टउभौ कीर्त्तीस्वयशांसि अक्रमेण युगपत् स्वद्वीपयोः सीमायां मर्यादारूपोपायः सरिदीश्वरः समु
द्रः तस्य पूरः प्रवाहः तत्स्य पारे वेलायां यो ऽचलः पर्वतः तत्र तस्याः क्रमेण विक्रमेण आरोहलक्ष्म संपराक्रमं क्रमेणैव तु समदधिरा तं तस्मसंदिश्वं तौ · लदीयाकीर्त्ति
दूरगामिनीमदीयावेति निर्णेतुं युगपत्कीर्त्तिं प्रेषितवंतावित्यर्थः ॥ नलस्यर्द्धये तस्य नून तं लंघयितं · आहामुं मिद्धृति न हूत्यौ यति इति
च · वल्लावलेति पाठे वेलायावलेना ऽक्रमेण मित्यर्थः · न कं नलो केति षष्ठी निषेधः ॥ अंभोजेति ॥ अथ अंभोजस्य गर्भौ मध्यतो हृदूचिरा साअ
तिमोरीविदर्भसुभ्रूः रूपेण सौंदर्येण जितत्रिलोकं गर्भरूपं वयः वयः संधौ वर्त्तमानं युवानमपि तं भूपं वैराग्येणानुरागेण रूक्षं यथा
तथा ऽवलोकयति स्मानुरक्ता नासीदित्यर्थः · कामिव · पुरत्रयरिपोर्हरस्य दृष्टिः पुष्पचापं कामिव · स्वप्रियनलस्पर्द्धितया स
प्रियत्वात्स्वरूपेक्षणं हेयं · द्विर्गौरिति ङीप् विधेः संज्ञापूर्वकत्वं नानिस कला हृद्ग्रीहि लावाजितत्रिलोकमितिसमर्थनीयं ॥८०॥
तदिति ॥ तेअंसस्थले स्थिताः समानाः स्फकल्पाः विमानदंडाये यांते त्रिविक्रमतः नाभेर्मी नेत्रस्थितान्जगदेकदीपाल्लोकत्र
येकदीपरूपात्नेत्रो पितस्माद्दपिराहुः सकाशाद्वसधुः · अन्यं प्रापयामास इत्यर्थः · कं कस्मात्कामिव · सोकंठो सुकाकैरव
वनीतस्याः सुरूनप्ररोहाः पुण्यांकुराः चंडद्युतेः सूर्यादिर्व्रौ सूर्यं प्रविष्टाउदयिनी मुदयोन्मुखां उडुपक्षेप्रतिपदादिक्रमे
णचंद्रलेखामिव समाकर्षति ॥ भूपेष्विति ॥ अथ नतया वचनैर्देवतया सरस्वत्या सामगेषु लग्नापुनरभाणि · उक्ता · किंभूता
तेषु भूपेषु मनागपि द्रवदपि नदत्तचित्ता · अत एवाकिंभूतया विस्मेरया विस्मितया तथा तथा वर्णनाः गुणोदयेन माधु
र्यादिगुणोदयेन कृत्वा तरणीः कृतो जितः पारेण ·································· स्वनो यया ॥ यदिति ——— ——— ———— सक १४३

देमै मिपस्य मौलिरत्नं शिरोरत्नं समुदितासि॰ उत्पन्नासि॰ स एष जंबूद्वीपस्फुदर्थमिलितैः स्वदर्थमागतैर्युवभिः रुत्याभवाद्गराड्डीया
कंप्रः कंपनशीलः बहुना दोषापितेन दोलनेन सत्वानुटिसादिछिन्नस्रत्नासनिततः कंदर्पजो कद्दव विभाति सर्वे पिपुवानः को
मतुल्याइ सर्थः॰ द्वीपे रत्नसमुत्पघने॰ अन्यदप्यांतरालिकं वस्तु बहुना दोलनेन गणनानुटिसापनति॥ विष्कमिति। हेराजपुत्रि अ
यंजंबूद्वीपः तेषां शाकद्वीपादीनां अधीशास्वराजतिराजचिह्नमेवाह॰ किं भूतः अंतरीपैः सिंहलादिद्वीपैरेव परिजनैः सेवके विष
रूपरिजनोवृतः॰ तथा हेमाद्रिलग्ने सुरशालसलाकनकदंडस्वर्णदंड महातपत्रं महछत्रं यस्य तथा कैलाससस्य रश्मिचयः किरणैस
न्हरूपं चामरचक्रं चामरसंघचिह्नं यस्य अन्योपि राजा परिजनैः सेव्यते॰ कनकदंडातपत्रचामरचिह्नितश्च भवति॥ एतदिति। हेत
रुणिते हे स्वजंबूद्वीपस्य चिह्नं नृस राजजंबूराजति॰ एषः कः सिरु स्त्रियो यस्याः जंबूः फलानि स्थूलोपलानि वस्थूलपाषाणतु
ल्पानि विभूत्यद्भुता प्रियंवदति इदं ईश्वानि गदंति॰ वदंति॰ इतीति किं॰ हे प्रियवदंति यथा विहस्ति समूहाः के नवधातरू जंबूवृक्षमार
रुहः आरूढाः जंबू संबंधादेवास्य जंबूद्वीप इति नाम॰ राजजंबूः राजदंतादित्वात् सरनिपातः॥ जंबूनदमिति। भो कंबुकंठि शंख
वद्रेखात्रयपुतकंठि॰ रेखात्रयांकिता ग्रीवा कंबुग्रीवेति कथ्यते इति हलायुधः॥ सा जंबूसरित् अस्य जंबूद्वीपस्य सीमनि म
र्यादायां वहति॰ किं भूता तस्याः जंबूः जांबवानि फलानि तेषां द्रवो रसः तस्मात् प्रवाजाता तथा सुधाया विधाप्रकारो यस्य ताद
रामेवु यस्याः नीयूषतल्पतल्लासा कायस्याः जंबूनद्याः रुस्याः स्वकंपिमस्यास्य प्रवाहस्ताद्रनिका जगति तदनुचाकोसावि

जितश्रिजितं तच्छोभं· जंबूनदाह्वयं जांबूनदं स्वर्णमिति· विस्फूर्तिमेति· यन्मृत्तिका उत्तमं स्वर्णं तदपि त्वदंगकांत्या जितं· प्रत्रास्तु·
मृत्स्ना मृत्स्ना च मृत्तिके सुमरः । हिंदरिन्नकन्न· सस्तोमत्रं सायामिति स्तनप्रसयः· जां व वंज बीवे सप्त्· कंबुकंठीअंग गात्रकंठेभ्य
इति ङीष् ॥अस्मिन्निति। अस्मिन्द्वीपे सहस्रमनेके जगतीपतयो राजानो जयंति सर्वोत्कर्षेण वर्तंते· हे रंभोरु अस्त्राक्ष्म्यां
रक्तनेत्राभ्यां यथाक्रमं साद्रांशिपवस्त्र बांधनिताश्च येषां तेषु अतिचररेषु राजसु मध्ये अहं कतिचिद्राज्ञः उदाहरामि· चारु
वदामि· त्वं चारुवा तान् निरूपय परय· किंभूतान् तव चित्तबंधिरूपान् मनोहारि सौंदर्यान् ॥प्रसर्पीति। हे दमयंति गुणसं
ततीनां सौंदर्यादिगुणसंघानां विश्रांतिधाम निविश्रांतिस्थाने अस्मिन्नवंतिनृपतौ मनः किं वर्त्तते इति शेषः· किंभूते प्र
सर्पिनां योवतं स्त्रीसमूहस्तस्य वतंसभूतासमालमालना एव ड—ीलंति ग वक्रटीभूतानि तमांसि तेषां प्रकरः समूहस्तस्य त
स्करो विनाशकः शौर्यमेव सूर्यो यस्य ये रिणांमृत्स्रुरूपे· वीरानुरागिण्यो हि योषित इति प्रायेण अस्मिन्मनुरक्तासीतिममम
तिभाति पुरुषमितिभावः ॥तत्रेति। तत्राथं स्त्रीक्षिप्रानदी नव वयस्या सरवीभविता भविष्यति· अतु नीरं तीरसमीपे वनेषु वासि मः
तवपक्षिणो विश्राय स्याः तथा जलकेलिकाले जलक्रीडासमये ऊर्मिभुजपांतरं गयी हृतानतया लिंगनानि ददाति· तयाहास्यस्यवि
कासस्यानुबंधो नैरंतर्यं तेन रमणीयं सरोरुहं कमलमेवास्यं यस्याः तीरमनुसमंयातीरवदायातानिवेति· अनुर्यस्समया
पस्य चायामइति बाव्यपी भावः ॥अस्याइति। हे मृगाक्षि भवानीपार्वती अस्य उज्जयिनीपुरमधियो रो धिष्ठाय सह्र

आगन्निस्फुरद्रूपा वर्तते किं भूतासु भगं सुंदरं यौवनं स्त्रीरंदं· तस्य मौलिमालां मालंस्योः ते भवान्या छिद्रं यतिवस्य या गुरुरूपया हते नप
त्वा अर्द्धकायं हरेद नायमिति व्याप्य विभविष्यसि· इतद्धरले भवानो शार्धशरीरं हं गुणं भस्मिरुपिशाद्धार्थः· रूपेण निव्याजाते व
सेवया पि निव्या भविष्यसीति यावेदर्थः· स्त्री यं भवानोन्ना दृष्टां तवापि करिष्यतीत्यर्थः· पुरं अधिरोहितः छायाधारस्य कर्मत्वं·
भवानीं दृष्ट्वा रूपेणेति पुं योमेति ऽऽ बाहुकूचा॥८०॥ निःशंकमिति· तत्रोऽज्ञाचिन्यां सदेवो रुद्रः स्वचंद्रकिरणामृतसेचनेन सु
दृशां हरये पुरतिवल्लभस्य कामस्य निःशंकं निर्भयं यथा स्फुरितं तां गाढं भीनमनःक्रोधनं तद्देहदाहस्य फलं प्रयोजनं कि
माह· किं कृते· वयं नन्वधिपः· तत्र साः स्त्रियः सर्वदा सकामा हक्षामयातृतनः कामदाहो व्यर्थ एव जातस्सर्थः· पुनः सहस्र
धो सनेः॥ आगम इति· वामाः स्त्रियः आगः शतं सपत्नीसंभागादिना अपराधसहस्रं विदधतो प्यस्य राज्ञः परुषं निष्ठु
रमक्षरं नाधीवते ग्नूवंते· यतः समिद्धकामा सकामला दस्याःऽपराधेन न गणयंतीति भावः· वामदृष्ट इत्यनेन वक्रस्वभावत्वा
सरूप भावभावगण योग्यत्वेपि सकामत्वान्नेतुरित्यर्थः· अनध्यायेहेतुमाह· तत्रोऽज्ञापिन्यां हरमौलौ रायालुः स्थितां
ध्यपनायहेतुस्ति थिः प्रतिपन्नस्याः केतुश्चिहू चांद्री एकले रेखाकला नापैति गच्छति· सदा तत्र शंभोः स्त्री चंद्र
कलादर्शनात्समुत्पन्नकामाः सत्सः परुषं नाभाषंत इति भावः· अथ च प्रतिपद्गृह्णाति शीलस्येति वचनात् सर्वान्न ध्याया
पेक्षया प्रतिपदो मुख्यत्वं सर्वास्व पितिथिषु शुक्लप्रतिपत्बुद्धेरक्षरमपि न पठंतीति युक्तमित्यर्थः· आगरात
कारित्वमेवास्य दोषः॥ भूपमिति।

राम २६

नै० २१

साकुंडिनावनिपुरंदरस्य भीमस्यानंदना पुत्र्या दूरतरं सुतरामनुरक्तं सानुरागमपि भूपं न मालोकयत्॥ वा यस्मादन्यस्मिन्नलेऽनुरा
गेणातदतिशिक्ते विरसे विगते नरसेनाऽनुरागेन नविलोकनात् विलोकनापेक्षयाऽविलोकनं सर्वथानवेक्षणमेव रम्यं श्रेष्ठं॥
ज्ञानामीत्यन्ये॥ यत्रानुरागो नास्ति तद्विलोकनेनापि प्रयोजनं नास्तीत्यर्थः॥ भैमीति॥ अधरेऽधोभागे शिविकां वहंतो
दधाना भैमीं शिबिकानिर्णं भूषणादीनि अनुराग विहीनानि पचपि साक्षात् लक्ष्यं चनकेनापि प्रकारेण न जानतेस्म॥ तथापि स
विधेस्वसमीपे स्थितानाः संमुखीनां भूपालाः तेषां भूषणमणिषु रत्नादिषु प्रतिबिंबितेन हेतुनाऽज्ञासिषुः॥ अननुरागाच्चि
ह्नानि प्रतिबिंबवशाज्ज्ञातवंतस्मेत्यर्थः॥ संमुखं दृश्यते तस्मिन्निसत्रे प्रतिबिंबाधिकरणे रत्नादौ यथा मुखं संमुखस्येति खः॥
भूषणमणीनां वा विशेषणं वा॥ भैमीति॥ जन्यजनः वाहकसंघः भैमीं तस्मादन्यं अवापयत्॥ कः काकमिव॥ रघुवंशदीपो भगी
रथः गंगां क्षितितलमिव॥ किं भूतां भैमीं गंगां च॥ गंगे यं मुवर्णीत हंसी तं कुचकुंभयुगं यस्याः गंगे या भ्यां स्कंदभीष्मा
भ्यां पीतं कुचकुंभयुगं यस्याः उभयोः पुत्रत्वात्॥ तथा भारो मुक्ताभूषणं कंठस्थितं चूडामणि भूषणं शिरः स्थितं वा भूषणं
तयोः समागमवशेन विभूषितां चोभमानां हरस्येयं हारी चूडा शिरो भागस्तस्याः समागम समागमवशेन विभूषिता
मलंकृतां॥ विशेषेणाभुविभूषितां च॥ गंगे यः स्त्री भ्यो ढक्॥ हारी चासौ चूडाच पुंवद्भावः॥ तामिति॥ भाषितस्य वाचेद
रागणीतां भैमीमभाषत॥ किं भूतां मत्स्यलांछने नकामेन दरपीतम् आंछितस्य चापस्य भासाकाया — लक्ष्म

नीराजिते भुवौयस्यास्तां॥ किं भुवाचे त्यतं आह॥

२६

हे श्रीगजवडे ऽत्र याऽस्य गल्भे इहास्मिन् मोऽप्यविडौजसि मोऽ देवाधीशो मोऽडं द्वेचेतसा चेतःक्रीडारसमुपभोगेध्यावहसिल
ञ्जपासा शाखे न कथयसि तथा किं अविकलक्षादिना मांसरूचयचौचयः तनोहमेनं वर्णयिष्यामीति ॥ ९ तदिति । हे मे
भि॰ एतत्स्यपदैर्गोभिः तुषारकिरणस्येंदोः भासां किरणानाममलानिन्दु भ्रालिकुलानि नलासतानि ससंतथ्यं· तत
सस्मादेव हेतोरं कुंभि न्हहरिणः सुधालक्षणमंतु तस्य सिंधौ समुद्रे तत्र तस्मिन् चंद्रे तेषां कान्ति तलानामंकुरासे षांवान
र्दं दंतस्याः कवलाभिलाषो हृसति· इदं स्थानेऽउचितं· मृगो हि स्वाहुजलतृणांकुरवहले देशे वसति· चंद्ररूपस्थाने इतिवा·
अतितरामयंप्रत्यस्तीति भावः ॥ आलिंगित इति । हे मैमि सया आलिंगितोयं नृपः यथा दो मेघ इव चकास्ति भासतां· किं भूतः
भाग्यचिह्नं कमलं तत्र यस्य करो यस्य तथा स्वभानीच्छामः तथा कंदर्पस्य मूर्द्धरूहः केशास्तेषां मंडनं चंपककुसुमस्रक् सोम
रूपा मनोदयकारिणी अतिगौरी तत्र दीपांगकांतिवानया कंचुकितः संवलितः मेघोपि कमलं जलं तद्वसः करकनवबोपलाः
यस्य तथा सजलशानीलः तथा सुमेरुश्रिया आलिंगितः संवद्धः विद्युता संवलितश्च· गौररूपामयो संबंधः सुतरां
हैं रागे भवे ॥ एतेनेति । हे मैमि एतेन राज्ञा कौक्षेयकाभि तिभिः खड्गधाराहारैः सत्वाविमुक्ताः कुंभस्थलेभ्यो भूमौ पतिताः संग्रा
मार्धं संहृत्व मीलनां गवृतां करिणां कुंभस्थलस्थाः मुक्ताः मुक्ताफलानि एतत्स्य राज्ञः भुजोष्मणो बाहुप्रतापस्य भरा
मतिशायेनाग्निः सह यासोढमसमर्थया अरितरें द्राणतस्य वैरिणो राजानस्तेषां लक्ष्म्या कीर्त्या विस्पष्टा प्रस्वेदबिंदवः

रामा१७
नै॰टी

प्रसह्य धर्मविंदमद्भवदिव भुः॰ इति योपितात आतिरस्तोयमिति भावः॰ कौक्षेयकोमंडलाग्रइत्यमरः॰ कुक्षौ भवः कुलकुक्षीति
खड्गेभिधेये ढकञ्॥ आश्चर्यमिति॰ अस्य आज्ञानुगाज्ञानुपर्यंतगामिनो दीर्घभुजयुगादुदतः प्रतापः ककुभां दिशां अ
वधीन्कांतानवाप तदेतदाश्चर्यं॰ तथा संख्यासावारापश्यतेन शुचिना चितेन विसारिनाः शैलासप्ततंतवो मखवा
सोमपोन्मापस्य एवंभूतोयशःपटः चतुर्दशजगंतिव्यापदेतदप्याश्चर्यं॰ अस्य राज्ञो दिवप्रांतगामिचतुर्दशजगद्बाधिनोः
प्रतापपटः पटो दर्शनादेवाश्चर्यं॰ अथवा कारलगुलानां कार्यं समवाप स्यादेवं रूपकात्या आज्ञानुपर्यंतगामिनो भुजप्रा
दुःसहस्य प्रतापस्यातिदूरादिआंतगामित्वात् तथा सदासर्वदा दायेन हस्तेन प्रसारिताः यशः संख्यास्तेन
वेत्ति भ्योऽल्पपरिमालेभ्यः सकुसन्नस्य पटस्य चतुर्दशजगद्व्यापिता महदाश्चर्यमित्यर्थः॰ एवंविधः शर्तपवान्
यशः स्वीयान्यः कोविनासीति भावः॰ सपितंतु मखक्रतुरित्यमरः॥१०॥ औदास्यइति॰ जन्यजनतानां जनसमूहः स्येनेव
वचनं विना आत्मनैव तां भैमीमन्यजनपमजीगमत् प्रापयामास॰ किं सत्यां स्मिन्नृपे निपतितं भैम्या दृष्टौ औदास्येसंवि
तद्धिद्विरिपती वस्यते स्वतेपि अनवलोकने नौदास्यस्थानतयारूपमुद्रां तां प्रेमराहित्यचिह्नं तामवगम्य पश्चात्सा आज्ञा
विनाकथं नीतवानर्थे॰ यतिरन्यासमाह॰ स्वतंपंडितंप्रति इंगितविभावनं चेष्टितस्तानैवमेव वाचः उपदेशाः॰ उदास्त इत्स्य २७
दासः प्रचाघजंतः॰ आत्मणादित्यात् ष्यञ्॥ ह ताविवि — १०

प्र
वाणी सरस्वती कुमारी चासौ निपुणलोचनलावण्यतारतम्यतोनां एनां पुनरपीतिअभाणीत् · हे सरोजमुखि अस्मिंन् पेअसं अंसं कुचितस्य विका
सितस्य पंकजस्य सख्यशिक्षायां सादरस्याभ्यासे निष्ठातां निपुणां दृष्टिर्विकसितकमलतुल्ये स्पर्धः · तयातस्या वापरिरंभविजृंभि
तां निआलिंगनविलासां निर्भरं सुतरामारभस्व · ए नं सादरमवलोकयेति भावः ॥ प्रसर्पीति ॥ हे भैमि पृथुनामा मथुरापाअ
धिनाथो राजा · किंभूतः · प्रसर्पिपार्थिवाः शत्रुं नपास्तेएव पयोनिधयस्तेषां माध्ये मथने मंथ एव पृथ्वीधरः मंथशैलो दरः शर्व
रीशः · चंद्रः अस्य अरमकआतनमजुस न्जरमस्तु कूर्चरहितं वदनाङ्कं नानुयाति · नानुकरोति · यतः स्यामे नांदे× मर× नक
लंकेन कर्बुरं विचित्रं वपुर्यस्य आहिताग्न्यादिष्विति परनिपातः · कार्षिवेति तत्र विदितं इत्सरण ॥ वालदृति ॥ हे अधरे लोष्टेना
धरितानि जितानि अनेक अनेकविधानि नानाजातीयानि प्रवालानि पल्लवानि विद्रुमा वा यया · तथा बाले त्वं अस्य राज्ञः पाणौ जग
द्विजयस्य कीर्मलं वशीकरणं मणिकंकणं रत्नं पतस्य · किंभूतं · मणिज्याघातकिणेनोपरज्य · स्यामी भूय रिपुराजकस्य रिपु
नृपवंदस्य तदेव धूमकेतुनामाख्यमाणं नक्षत्र वदाचरितं धूमकेतुनक्षत्रं उदीरितं सघया राजक्षयं करोति · नयेति नेक
विधं प्रवालं यये तिवा · रिपवश्च तद्राजकं चान्यथा आदिरद्धिः स्यात् · संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वात् वृध्यभावः ॥ एतदिति ॥ ध
नुर्गुणकिणः ज्याघातजः किणः एतस्य भुजस्य शालिः वह्नुसति काष्ठं न स्मा समुद्रवाविक्रमाग्निः समुत्सन्नः प्रताप
वह्निस्तस्य चिह्नं चिह्नभूता धूममलेरवा खलु निश्चयये धूमो ज्ञेत्लिंगं ॥ यया धूमरेखया रिपुरणां दाराः तेषां दृगंबुजेभ्यः
अश्रु विश्राणनाय रोदन विनरणाय जातानं प्रतिबंधादित्सर्थः · किंभूतया अरिपरिषद्वैरिसंघः तद्धे स्तरण ; मराकाः

तन्निवृत्तिरूपोर्थः प्रयोजनं यस्याः सा॰ तथा अत्रार्थशब्दो निरस्तिवचनः दृशां वाञ्छलि जनयंति॰ अतिशयशोभमिति भावः॰ अर्थोभिधेयरैन
स्तुप्रयोजननिवृत्तिषु इत्यमरः॥ मयामीति॥ तत्र मथुरायामधि मध्यदेशं मध्यदेशे कलिंदतनयां यमुनां भूमेरोमावलीमिव तां विलो
कयितास्मि॰ किं भूतां॰ माथुरीणां मथुरास्त्रीणां धौतैर्जलक्रीडाक्षालितैर्मृगमदैः कस्तूरीभिरिव श्यामीकृतां न तु स्वतः श्यामामि
त्यर्थः॰ तथा आपृष्टा कालियस्य सर्पराजस्य महाह्रदेन रुत्या नाभिशोभा यया तां रोमराजिः स्वतः श्यामापि मृगमदैः श्यामतरा कालिम
हामेह्रदवद्गंभीरया नाभ्या नाभिशोभा च मध्यप्रदेशे च भवति॰ अनेन सह कालिंदीजलक्रीडां कुर्विति भावः॥ गोवर्द्धनेति॥ हे मै
त्रि तस्मिं श्रीकृष्णः क्रीडया अति प्रसिद्धस्त्रीसरूपं वृंदमवतीति वृंदावनं मथुरासमीपवनं वृंदस्य गोपालसंघस्य वनेवात्य मने
न राज्ञा सह निर्विघ्नं कंसपुरादि भयरहितं यथा तथा पुष्पावचयादीनि वनविहारकुतूहलानि वनक्रीडाकौतुकानि निर्विशोपभुं
क्ष्वे॰ किं भूतो गोवर्द्धननामा च लो गिरिः तत्र वर्त्तमानाः कलापिचया मयूरसंघास्तेषां प्रचारेण संचरेण निर्वासितानि ध्वासिता अहयः
सर्पाः अस्मात्तथाद्यने निविडच्छायेन तथा सुरभीणि सुगंधीनि प्रसूनानि पुष्पाणि यस्मिं वृंदाव[illegible]नेव[illegible]न गिर्यो॥ संज्ञायामि
ति काटरादित्वाद्दीर्घः॥ भवतीति॥ हे मैत्रि तस्य वृंदावनस्य वल्लिपल्लववचये तोले किसलयवृंदमध्ये करस्तूहस्य एव नखाट
वांकुरास्तबकोरका यस्येवंभूतस्तबकरः सो स्येनानायासेन लक्ष्यः दृश्यः भावि भविष्यतीति॰ स्फला इति मद्गुल्या कोरका
नारनखतुल्यकोरकयुक्तत्वात् किमयं कोरकयुक्तः पल्लवो अथवा नखयुक्तो मैमी कर इति संदेहविषयः पल्लवो ग्योपीसवि
राब्दार्थः यतः अंतर्मध्ये तदास्येन हसीसा र सख

तदीयमुखनिर्गलनार्थं हतः मध्यसंबंधि भ्रेष्ठभागो यस्यैवंभूतो वा तुल्यभानुभ्यां ईः तस्य श्रीभानुकारितदाकारक रिकंदं
तेन कंकरः तदेवां कश्चित् रूपस्पृहा स्तदंतवल्कपत्रकोमैमीकरः तद्ग्रहितश्चपत्रं वे इति- पल्लवमध्ये करः सुखेन ज्ञास्यतइत्यर्थः- तत्र
सात्त्विपः श्रायः श्रायन्नोदं नवलयानिविश्रांति॥ तज्ज्ञ इति हे भैमि तज्ज्ञवं दावनेजातः अभंजनं जनो वायुसंघः वायुलक्षणो वायुजनकूर
गमदेनकंस्तूरिकयापंकितं कलुषमपि श्रमांबुसुरतश्रमजनितं घर्मोदकं पानाअर्शांकैः निरीक्ष्यपास्यति- अपनेष्यतीत्यर्थः- किंभूत
तः सुरतांतमुदा सुरतावसाने हर्षेण निनितानमुल्कंटकैः रोमांचितेन वसनतटेसंचरिष्णुः संचरणशीलः तथा स्वंजनवत्स्पादिवा
फुल्लेन मंदीभवन्- पथिकोमार्गस्थः अतएव पिपासुस्तृषार्तः अन्योपि पांथः कंटकितेदेशे संचरिष्णुरतएव भग्नकंटकत्वात्पंगु
र्भव- उदकपानेच्छुनिर्मलोदकप्राप्त्यभावात् कर्दमयुक्तमपि जलं निर्विचारं पिबति॥ प्रजेति येविडौजाकराः मस्वभुजो देवानां पूजा
विधावुपयोगिनः नसराः तथा कमलेन दासे वंधिनाजलेन निर्मलकांतयोथचपजन्तुल्याः तेविद्रुतकरानेनराज्ञा अनुदिनं विती
र्णैर्दत्तैर्हाटकैः सुवर्णैः- कल्यालक्ष्मीर्दधत्ते- धास्यते- किंभूताः सुवर्णधारणादेव स्फुटः प्रकटः बीजकोशस्तत्रहोरगर्भाः गौरम
ध्याः- पद्माअपिदेवपूजाविधावुपयोगिनः स्फुटेन बीजकोशेन गौरमध्याः अनितरां सततापमिति भावः॥१०॥ वैरीति पः रा
जाधरावलयेएको वीरः स्तूरः युद्धमल्लैव वैरिभिर्दत्ताः श्रीयो लब्धा पिपुद्धेछा ममा प्यास्मः सो पमच त्वामवाप्यत्वद्विषये
एनसुद्द्रिरपनितरां पतंतोमदनेचवः पुष्पाणिनेत्रां दानितेभ्यः स्पंदी निमध्य निपुष्पर सान्तपिवंनिवतेष्यतु- स्वतुल्यम
दनयुद्धलाभादि सर्थः- एवं व्रणीष्वेति भावः। अवा वनिपाति निपुद्धयुद्धं मतियुद्धमात्रे वैरिभिः प्राप्नुवन्नतप्यति- स

सों प्राप्यत प्यतु· श्री भयो पि ह मधिके स्यर्थः· अन्योपि मघ पा ने न पूर्वं असंतोष हेतुं विस्मरन्संतुष्यति ॥ तस्मादिति। तस्मान्नृपादवना
रितात्क्षीदृयं भै मी क्षितिपतिभिः राजभिः क्रमेण मवरिपाद्या गम्यमानं राजसंबंधिनं क्रमेण गम्यमान मध्वानं वा ऐक्षत· किं विकान
मने निष्क्रान्ताः जन्मानि ज चेष्टयैनान्य प्रापणरूपेण स्वव्यापारे लैव न परलेषु प्रतिविंबपक्षो न तस्याः भैम्या भावो भि प्राप्यत्तस्य वो
धोत्तानं तेन कुघ तां पडितं तां व्याचक्षते स्म· ज्ञापितवं तत्साम न्यं न्ये पं प्रापया मासु रिस्यर्थः· अन्योपि भाव वो धेन निजं पाडिसंप्रकट
यति ॥ भ्रूयदिति। भारतीत्र स्य न्यच्च मूरू मृगः तद्दब्लव्दुम्सु पं चं चलने त्री तां भैमी प्रति अपरं भ्रूपं भ्रयो व्याचचक्षे हे खंजननेत्रप
न्मंगु ने त्रे सुंदरने त्रे त्व मे· तस्य कान्यान्न पते र्लक्ष्मी का प कांतिम वेक्ष्याक्ष्णोः सु खंजनयः· एतदीया प्सिल क्ष्मी म वेक्ष्येति वांफा
ति के स्पादि प्रयोग दर्शनात् कृत्स्नो का शि वाद्रः ॥ एतस्येति। हे पा काशी स्मरारे र्हरस्य भावो जरणेभ स्य संसार समुद्रस्य तरणे
मल्या न पे से त्यो धर्म तरिर्धर्म नौका साए तस्याभु जो राजः राजधानी वेश्या परं पराख्यानं निवास स्थानं· संसारो जारणत्व मेवा
ह· यां काशी मागताः प्राप्ताः दुरितपूरितचेतसो पि अतिवापि नो पि विरजं वि र कालो संचितं पापं निरस्य विरजी भवंति· अरूर्म
नइति। चिः सत्वोपश्च ॥ आलोक्येति। रुद्राः भावी भविष्यंति· विधिकर्तृ[illegible] का या लोकस्य ष्टे ब्रह्म कर्तृ त्वा या लोकस
ष्टेः कथानि दुःखानि लौ औ क्य विचार्य पुरा स्प पयेव रोदिति अरोदीत्· ब्रह्मलोका दुत्पन्नो रुद्रन्न् ब्रह्मणा किमिति रोद
षि इति पृष्टः सन्नू नामेध्य या रोदिमी त्युक्ते न ब्रह्मणा रुद्र नाभेध्य या मित्र मात्रं अधत्त· व स्कृत स्कृल्लोकानां दृष्ट्वा रुद्र्न्
न रुद्र नामेध्य पे स्यर्थः· यद्यतः स रुद्र स्तां पुरीं संसार सागर तरी संसार समुद्र तारण नौकां मोक्ष दायिनीं अजे से त।

तं

काशीमागतस्य दुःखानि पराभवं कर्तुं न समर्था कुर्वंति · मोक्ष एव भवतीति भावः · पुरारोदिति पुरी लुडू यास्म इति लुङ्॥ वाराणसीति।
हे भैमि वाराणसी वसुंधरायां न निविशते न विद्यते · तत्र मखभुजां देवानां या स्थितिः सा भुवने स्वर्गलक्षणे निवासः तत्र या
।स्थितिर्लोकानां देवानां सा देवनां भुवने स्वर्गे निवास इति वा स्वर्ग एव काशी न तु भूमिरित्यर्थः · अत एव न काश्याः स्वर्गरूप
त्वादेव हेतोरस्मिन्काशीलक्षणे तीर्थे तत्संबंधिनि मणिकर्णिकादौ तीर्थे मुक्तेर्वपुषां सकलकलेवराणां
मुक्तिर्मोक्षो भवति · यदि काशी तीर्थमेव स्यान्न स्वर्गस्तर्हि तत्र सशरीराणां नराणां स्वर्गलक्षणमेव फलं भवेन्न तु मुक्तिः ·
मुक्तिस्तावद्भवतीति पुराणप्रामाण्यादवसीयते · अन्यथा स्वर्गात्परमधिकं मुदे मुक्तिव्यतिरिक्तं हर्षार्थं कीदृक्तु पुनः स्था
नं कीदृग्वा हेतुरस्याघातामपि नु मुक्तिव्यतिरिक्तमको न्य इत्यर्थः · भूलोके तीर्थादौ मृतानां सुखाय स्वर्गोपि फलं किमपि · अ
न्यतीर्थतुल्या चेत्तर्भवेत्तर्हि तत्रापि मृतानां स्वर्ग एव न तु मुक्तिः · मुक्तिस्तावद्भवति तस्मात्स्वर्गरूपेवेपं स्वर्गे विसृष्टदेहानां · दत्ते
धिकं मुक्तिलक्षणं फलं मुक्तमिति भावः · एते महिमा काशीखंडादौ पुराणे ज्ञातव्याः॥ सायुज्यमिति। हे भैमि भीमोद्भवे भैमि
भवाम्भोधिसंसारसमुद्रस्तस्य पारोज्ञनु नगराजपुत्र्याः पार्वत्याः पत्युर्भवस्य हरस्य सायुज्यमेकत्वमव्ययति प्राप्नोति · किंभूता
तां नगरीए सर्वज्ञो महद्गुणनतीति महद्गुरुक्तं तस्य भावः · सायुज्यं किंभूतं भूतस्य सर्वस्य तारकब्रह्मणः अभिधाने उपदे
रो समर्था · कः कमिव · अभिधातुरसमुर्वीति धातुभूतामिधानपदुमती काशार्थाभिधानसमर्था · अर्घतनीलुडि · न
विभक्तेः · कौमारीणां संधा कैदेहांते देवः परं तारकब्रह्मव्यपदिशतीति · भवाब्धियादसंभवसायुज्यं युक्तं॥ निर्वि

स्येति। कान्यांनिश्चयेन वसेति॰ एवंशीलं काशीनिवासिमिथुनं स्त्रीपुंसयुगं कर्तृ मिथो रहसि परस्परं निर्विरक्तिवैराग्य
रहितं सानुरागं यथा तथा यथेच्छं यावदभिलाषं भोगान्स्रक्चंदनादीन्निर्विश्य अनुभूय॰ तथा मिथः यथेच्छं नर्मव
चनविहारादिक्रीडां च यावज्जीवं निर्माय विधाय पंचतां प्राप्य देहांतसमये अर्द्धकायसंयोजनरूपा गौरीगिरीशयोः व
चनादप्यधिकं शर्माभिकं मुक्तिं तं सुखं परं परासंकलितं एकभावं नाशात्स्यं अंतर्वर्ति प्राप्नोति शिवयोर्हि संयोगे शरीर
द्वैतं स्फुरति॰ कान्तिवाकाशिमिथुनस्य तु शिवद्वैतं स्याधिक्यं॰ स्वर्गादिसुखपरिसागं ध्यानादियोगं च विना काशी
निवासमात्रेण परमानंदब्रह्मसायुज्यं भवति॰ तस्मात्सर्वाभिलाषसिद्ध्यर्थमेनं वृणीष्वेति भावः॥ नेति। हे भैमि यदि
कारपाः स्वर्गापेक्षयाधिकवर्णनेन मद्वचनेन श्रद्धधासि न विश्वसिषि तर्हि मम मौनमस्तु॰ तर्हि तव मौनि तव काशी
वर्णनं का कथा यत्त्वमतीसत आह॰ मुद्रितानां मेघानां मंडनं धनं यस्य ते नैतेन राजन्वती सौराज्यवती कान्यपाः सकाशाद्य
दि नाम चेत्कनीयसि तदाप्यल्पीयसितराहीनतरा न स्यान्न भवेत्तर्हि तव निजपाआसीययाआपतम याआतितरां हि नतम
यातु भूसाऽनुभवे नैव कर्ण्यकथनीया काशीतः स्वर्गभूमिरसिहीनेसप्तमिन र्येतवानुभव एव प्रमाणमित्यर्थः॰ एत
द्वरणे काशीमनुभूय कान्यपमराव सोर्विशेषं ज्ञास्यसि तस्मादेनं वृणीष्वेति भावः॰ अतिशयेनाल्पा कनीयसीति इय
सुनिपुवाल्पयोः कनिसादेशोऽतितरां कनीयसीति कनीयसितरेति सुरूपेसादिना ह्रस्वः॰ कान्यपाः पंचमी विभक्तेरिद
तिपंचमी पद्गनेति। हे धन्ये त्वं ज्ञानेनाधिकाउलच्छासि ईदृशी काचिदपि नास्ति॰ तस्मात्त्वमधिकाकारं पासुर

तान्निपज्ञपरिचर्यादानिपुणानिकुर्याः। अन्यैक्तनैर्थैरपि एवंविधैर्ध्रुवधातिप्रकारीतिप्रसेकं कारी [illegible] महात्म्यकथनेन
किंकार्यं किंप्रयोजनं कारी माहात्म्यकथनेऽन्यमाहात्म्यकारणकथनैः किमपि प्रयोजनं नास्तीत्यर्थः। अन्यस्य वस्तुनः क
थनैरितिवा। यत्र कारणं मस्तोः सकाशात् तज्जनाय सततं सर्वदा अभयदानमेकं सत्रं मोक्षरूपं सत्रं वहति वर्तते। नवारि
ताअर्थिनोजलयाचकाय त्रैवं भूतमन्यन्नद्वितीयं अमृतसत्रमुदकसत्रं भागीरथी रूपं वहति वर्तते। यत्र स्थित्या यत्र संग
तोदकं पीत्वा च मस्तोरपि भयं जनस्य नास्तीत्यर्थः इति। अन्यत्र मस्तो भयं भवति। अत्र तु मरणं नंतरं शिवसाम्यप्राप्ति
निश्चयात्। [illegible] नत्वास्ताः प्रतीक्ष्यं तेमयं प्रियमिवातिथिमिति वचनान्मस्तो [illegible] रपेक्षितत्वादुपाभावः।
वहति रत्नाकर्मी [illegible] भूमर्तुरिति। हेमगारस्ति। अस्य भूमर्तुम्मूर्ता साक्षादिति; कामाश्रिया एधि भव। सोपंन
पः नवमूर्तिः शरीरधारी सुकुसुमायुध एवास्तु। तपस्य रतिबुद्धिर्भवतु। अस्मिंश्च नवकामबुद्धिर्भवत्वित्यर्थः।
अथ च शरीरधारिणो प्रीतिरेव भव। अपं च तवमदनो दयकारित्वान्मूर्तो तु राग एव भवतु। परस्परस्मिन्नोति
तरामनुरक्तौ भवेतामित्यर्थः। युवां नाविवरतिकामाविव भातां च शोभेतां। किंभूतौ युवां पूर्वं विराजप्रको
पितं त्रिशिरामातु आराधुं तरीयं क्रोधं परिचर्यया शीघ्रमपनेतुं तत्र मत्स्याङ्गुलिकारणं [illegible] तावता से [illegible] तनि
वासो अतिसुंदरौ युवां दक्षाकारी स्थो। नोकः एवमेवसंभावयलि इत्यर्थः। अवतीर्य तेस्सने ने सवतारो

देहः कृतोऽध्वनो देहो यात्राप्यात्मिनिवा· भवेत् नृसोऽरिति कारणेऽध्वन· एवमन्यत्रापि ज्ञेयं ॥ कामेति। हे भैमि कामान्तु शा
सनस्य वात्स्य यनादिशास्त्रस्यरीते सुतरामधीतं अध्ययनमस्यास्तीति अधीती सोयं राजा रहः नरवपदेऽजे
न्नो महत्तु प्रज्ञयतु· कीदृशैः रुष्टायाः क्रुद्धायाः अकुञ्जायाः श्चरणयोः कुंकुमपंकराजः कुंकुमलोहितिमाते
न संकीर्णायाः मिश्रितायाश्चरणपतितस्य शंकरस्य चरणघातवशेन कुंकुमसंबंधाल्लोहितायाः शशांक
कलायाः चंद्रकलायाः अंककारैः प्रतिमल्लैरंकं चिह्नमुद्धं कुर्वती सकंकाराः वक्रत्वादाकारकत्वाच्च तत्सदृशैः एनं
दत्तौ च्छेति भावः· अधीतमनेनेत्यधीती इष्टादिभ्यश्चेतीनि· तद्योगे शासन इत्यत्र क्तस्येन्विषयस्य कर्मण्यपीति
सप्तमी ॥ पृथ्वीत्यादि इति। एष पृथ्वीशालामालिंग्य त्वदनंगतापं त्वदीयं मनस्व बद्धिषयं त्वदीयं बालादिति पृथक्कृत्य लुद्धं तुद
मितिवा तुदतु· हरतु· किंभूतः कीर्तेश्चापसमुत्पन्नतालकीर्तिचयचामरेणकीर्तिसमूहरूपचामरेण चारुचापं यस्य सः·
सं × तथा × ग्रामे संमीतो लि वि रोधि नो वैरिणो येषां त्रिरोधि दंडाः कं धरा दंडा स्तान् खंडयं से वं शीलाः क्षुर ग्राख्याः
शराः तैस्तेभ्यो वा सम्यक्प्रसरजितरां वीरवृन्दः प्रतापो यस्य· वीराणुराणि एषो हि योजित इतिन्यायात् इति अतिपन्न
स्विनः प्रतापवतश्चास्य जामेन तवमदनज्वरः शाम्यति स्विसर्थः· अथ च विरहप्रतापालिंगनेन तापशांतिराश्च
र्यकारिणी अतिधनुर्धरस्य चापे चामरं भवति· विरोधि कंधरे सपी समरः ॥ वश्य इति। तवउग्रो दुःसहोवि रुद्ध

१८

र्द

रहो वियोगानलक्षस्मादनदीर्णमस्य वक्षः वज्रायते वज्रवदाचरति अविदीर्णत्वाद् वज्रवदिति कठिनं भवतीयतः पतनेन कुंठितानि भ
ग्नानि रांशुशास्त्राणि यस्मिन् कुलिशमपि वह्निसंबंधात् विदीर्णं न भवति। पतनकुंठितं रांशुशस्त्रं च भवति। तस्माद् एतद्वक्षो वज्रतु
ल्यं। अथवा। हीरकवदाचरति हीरकोपि वह्निसंबंधान्न स्फुटतीति प्रसिद्धिः। शस्त्राणि च कुंठयति प्रसिद्धं यानि रत्नानि ये
चान्ये कोहलातयः तानि वज्राणि लेख्यं तेद ज्ञो नान्येन लेख्याः इति ज्ञातव्यं। सामुद्रिकलक्षणयुक्तमेतद्वक्षस्य इत्यर्थः। अथ चैतस्य भु
जयोः तद्वक्षोलक्ष्णेभ्यः कंदोमूलं तस्य कंदलो नवांकुरे तयोर्भवलत्ता तथा वज्रीभूतवक्षस्थलमूलप्रकांडनया हेतुना
भुजसमुत्पन्नस्तेजो वह्निः प्रतापरूपोग्निः अरिवधूनां नयनांबुना नेत्रबाष्पेणापि न न मति न शाम्यति। विद्वद्द्रुहे रवुना
त शाभावात्कारणिकारणगुणानां च कार्ये समवायात् विद्रुमूपवक्षस्थलं लक्षणस्य भुजकारणस्य गुणो [illegible] रां स भाव
लक्षणः तत्कार्यभूते प्रतापाग्नावपि वर्त्तते। यतः सर्वैरिवनिताश्रुणापि न शांतीति युक्तं वक्षसो वज्रत्वं। अतिकठिनवक्षः प्र
भववाहुसमुत्पन्नो ऽसह्नतोरोयस्य प्रतापो वैरिणो हत्यापि न शाम्यति। वैरिविषये निःकृपोपमिति भावः। तदुग्रविरहविद्ध
रिहृदयावस्थमेवमनुगृह्णातीति भावः। कंदलं तु कपाले स्यादुपरागे नवांकुरे इति विश्वः॥ कानिति। तुल्यः समानरूपनी
तोदनं। विकानां कोकिलानां काकानां फलैः [illegible] उपभोगो [illegible] न वर्त्तते यैरेवं विधा आम्रादयो लक्षसंख्याः द्रुमाः नग
तिवै भुवनमध्ये किं न जगति न विद्यंते अपितु विद्यंत एव। परं वर्णनीया न भवंतीत्यर्थः। तु पुनः अमृतैकरतीर्नसुधैकजी

१२

विनो विबुधान् देवान् फलसंप्रदानं स्वीयफलानां दानपात्रं कुर्वन् स एवः कल्पविटपी स्तुल्यः स्तोतुमर्हः अतिप्रसिद्धत्वेन कल्पवृक्षः
पुरःस्थितइवेयं हृदस्मिन्नयनि ...: दि· उत्तमजातीयानां उत्तमफलवतीनां पिकानां हीनजातीयानां कदर्यवृत्तीनां काकानां चतुल्यं
दानात्साम्योपादानादतिमूर्खत्वादतः अतद्योनस्फसाः कल्पवृक्षस्फुरसाधिकामतजीवनेभ्यो देवेभ्यएव स्वफलादानो विधेरो
तत्वात्स्तोतुमर्ह इत्यर्थः· अथ षंडितेषु मूर्खेषु तुल्यदानाभारतम्याज्ञानादचेतनतुमतुल्याः बहवो राजानः कति न संति·
परं यद्वैकवर्त्तीन याचितवती मुमुक्षुन्वा अंनादिदानपात्रं कुर्वन् अतिवितरणशीलत्वात् कल्पवृक्षतुल्यः काशीश्वर
एव स्तोतव्य इतिमंग्याऽभिहितं· सर्वत्र पार्थिवः सर्वेभ्यो दाता वंडितभ्यापंत
स्मादेनं रणीश्वेति भावः· हे याचिता याचितयोर्द्धा संख्याद्विजातयः इत्यमरः· अमृतेयत्तत्रोषेक्षादिसमरः॥ अ
स्मादिति सर्वेन्न वाभस्मेन पायकरं बलिं कस्मात् कथं न प्रभीर्णरंतु· प्रयच्छंतु· अथ च दासभूतत्वात् स्वामिने स्वैहस्तं कथं
नवितरंतु· दासेनहि स्वामिने हस्तो दीयते· यद्यस्मात्तत्र द्विविधेपि करदाने कृपाणः खड्ग अस्यैव प्रतिभूरभूत्· तेराजानो
दैवाद्विनाशकाले विपरीतदैववशाद्घरदानद्विविधमपि करं प्रवितरंति ददति· तदानिजस्य कृपाणस्य हस्तेनधारणाय
दृढं कृपाणस्य कृपाणेनैव भवन्ति नदा कुतः सन्त खड्गतोलनेन तान् निहस्य बलात्करं गृहीत्वा सेव· तदैवेस विलंबं वा
र्थ एवकारो वा· हस्ते गृहीतखड्गमेनं दृष्ट्वा भीताः संतः ते बलिमस्मै प्रयच्छंति· अन्ये च दासाभृत्या हस्तदानं प्रय सघ
च्छंति· उभयविधकरदानेन तव प्रतिभूत्वात् ते चेन्न प्रयच्छंति· तर्हि त्वमेवोभयविधं करं गृह्णामीति उक्तं २२

वलीकरंगरलातीति भावः॥ औ केऋणीचेत्नुप्रयच्छति। वरआकारेणलग्नकरणस्वच्छत्वे। अस्यरूपेतिबहुव्रीसमासः॥ ९ तादितं॥ एतद्
लैरेतस्यासेन्यमनैर्वाहैःश्वैः रसहस्वहृणिद्रुतस्पर्शोवा अत्रच उद्वैःश्रवातस्यगर्वः खुराग्रे भूमिं न स्पृशामि गगने चरामि। वेगवांश्च
मादृशोन्यो न विद्यत इत्येवंरूप अप्यन्तर्दुष्टो विनाश्रितः किंभूतैर्वाहैः भुवः खुराग्रैः क्षुत्त्वायः स्पर्शसाङ्कप्यलियान्याग्रम्बि स्थितपक्षे
षांसलिकनाम पिक्षणमात्रमास्थापिता मपिरयरसाद्गगाभिनिवेशात्समादयद्भिः क्षणमात्रं अपि खुराग्रैर्भूमिस्पर्शाद्भिर
स्पर्धः। तथा इगभेनैः त्रैः सादरमवलोकनीयाः केवलं नभक्रमणप्रवाहाः गगनगमनपरंपरा मेषां वेगवत्त्वात् लक्ष्य भूगम
नैः केवलं नभसि क्रमणं येषां वा पूर्नाधवाहाः संघाः इद्रूपैः याद्दत्याश्च ते वायुसंघाश्च तद्रूपैरिति वा। वायोः सवेगत्वेप्य
चाल्पुवस्त्वादेतेषां तत्त्वेगत्वेपि चाप्तुषत्वाश्वा क्षुषवायुरूपैः वायोरप्यधिकैरेवंविधैर्वा। सहस्पृगर्वैरिति पाठे स्पर्धयेत्यू
नाम्ति स्पर्धः॥ तदर्णेनेति॥ तस्य काशीश्वरस्य वर्णनामसमयश्च समेताः समागतालोकान्त्नन्न राजलोकास्तेषां शोभा
तस्या अवलोकनपरा असौ भैमी तं काशीश्वरं नरैः सेनिरावकार। अन्यावलोकने नैव निराकरणं जातमिति स्पर्धः। तथा
गुणाविद्वत्त्वादिति विदुव्याभूमताः सदसि राजसभायां पघस्मान्मानी अभिमानवान सोऽनादृतो अवज्ञातः तस्मात्
दुर्यशा से वाकीर्णे बमन्मो। लज्जावशात्कालिमानं प्राप्त इत्स्पर्धः। गुणिना हि राजसमक्षं कृतावज्ञा अभिमानिनो
दुर्वृत्तासे भवति। ननु मूर्खेणकृतावनिरासेऽपसर्गादस्यस्वचोरितिनङूपरासइति कचित्पाठः॥ सोत। साभैमी
एवंभूतं नललक्षणं पुरुषमनुलक्षीकृत्य सभयो विराजेत

रा म २३
नै॰ टी॰

वद्धअसर्थं तसरीभूय नलएव तात्पर्यं यस्याः एवंविधा भूत्वा उपनिषदो रहस्यभूतायाः श्रुतेः उपमा यस्याः एवंविधोपनिषत्तुल्या
आसीत्॰ किंभूता॰ स्वातेजसः सरवापः तेजः सखास्तेजस्विनः निखिलाः सकलाः मरुतश्च देवाः पार्थिवाश्च राजानः नानाप्यका
पैतत्समीपं गत्वा समं युगपत्सजं तीयते गूढभावा गूढाशया॰ ननु निषयं रागं x मनु x गोपायंति॰ किंभूतानेतान्॰ अनंतानतं
धीन् गणयितुमशक्यत्वात्॰ तथा दिशभाजः स्वयंवरकाले समागतान् देवभाजो वसुसंपदो वा॰ तथा चिंतेन चेतसा आशानुबोभे
मीशास्य भिलाषिणः स्वस्मिन्न भिलाषिणः॰ तथा असमगुणा ननु तुल्यसौंदर्यादिगुणान्यस्मात् गुणैरधिकान्॰ पुनः के
भूतासा शुभांगी सुंदरी॰ किंभूतं पुरुषपारेवा गवर्जि रूपं॰ वीचः पारे परतीरे वर्तमानं श्रीकंवागमोचरी वर्णयितुम
शक्यं सौंदर्यं यस्याति तथाविदं भोर्विद्वान् समुद्रं सकलशास्त्रपारगं॰ तथा निःसीमानंदमपरपरिमितानंदं सदोसाहश्रा
क्षियुतं॰ भैमीशापिनिश्चयाद्यानिः सीमानंदं॰ एकं मुख्यं भिः सीमानंदं यथा तथा तत्सरिभूयेति नासमं प्राप्येति वा॰ समर
ज्ञुष इति वा॰ मपाराम्यलक्ष्या सह कर्तमानमिति पुरुषविशेषणं वा॰ उपनिषदपि अनंतेनाकारेन सहितान्ताअनंदानत
रूपरसगंधादियुक्तान् तथा वैशेषिकादिप्रक्रियासिद्धा अप्ताउदकजन्याप दार्थान् तत्तेजसाः पदार्थाः आप्यते
जसांसरवापः आप्यतेजः सखा आप्य तैजसपदार्थसहिता निखिलाः सकलायेमरुतो वायवः पृथिवी संबंधि

नै·टी· नः पार्थिवाश्च पदार्थास्तान्· तथानंतान् विनाशरहितान् आप्यते आं सिखेनाकारेण सहिताश्च ते निखिलमर्त्यपार्थिवाश्च तान्·ए
ष्वप्येतो वाच्या काशदिगात्मनो लक्षणेन षो पदार्थान् युगपद्वैतप्रतिपादनेन निराकुर्वंती· अविद्यमानौ तौ विनाशो येषां ते
अनंतानि सा: सामान्यविशेषसमवायास्तैः सहितान्· आप्यादीन् शेषपदार्थान् समसमंपंच संख्यायोगितादिसमसंख्य
कर्मं च गुणाश्च रूपादयः तांश्च षडपि पदार्थान् हेयत्वेन प्रतिपादयंती· तार्किकाणां तथा गूढभावा अतिगहनत्वात् दुर्ज्ञेयाभिप्राया गूढ
सार स्वतो भावः स्वभावः यस्या· कस्यापि वस्तुनः सत्वमनंगीकुर्वतीया· गूढो रश्मिनः ब्रह्मणः सत्ता लक्षणो भावो यस्ये ति· तथा शुभांगी
व्याकरणादिषडंयुगेत्का· उपक्रमोपसंहारादिषड्विधतात्पर्यलिंगयुक्ता वा· यमानियमादियमोपेता वा· यतो वा चौ निवर्तंते इत्यादि
श्रुतिप्रमाणैकायनगोचरस्वरूपं· तथा चितो ज्ञानस्य समुद्रं चिद्घनासावंभोधिश्चेति वा· निःसीमश्चासावानंदश्चैवंभूतं प
रमानंदरूपमात्मलक्षणेन वद्दृश्यपदार्थरूपं· एकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेति प्रमाणप्रादद्वितीयमेकं ब्रह्मरूपं परमपुरुषं मुदस्या
र्थे तत्रैव परब्रह्मस्वरूपपरमपुरुषेनात्पर्यं यस्या एवंभूता भवति· अनंतंसुखं वस्सरस्वमिसमरः ।आवृत्य मा व्याप्य मिति चातुर्व
र्ण्या दित्वात् ष्यञ्· शुभांगी· अंगेगात्रे तिं कोश· उपनिषत्पक्षे शुभांगीव शुभांगी ।। श्रीहर्षं मितिं । शृंगारलक्षण
स्याम तस्याशीनमोद्वैचं रूपेण तस्य नैषधाख्ये महाकाव्ये अयमेकादशानां पूरण एकादशः सर्गः समगात् जातः ।
शीतगो भावितपुस्कं ।। ।।१३०।। इति श्रीवेदरकरोपनामक श्रीमन्नरसिंहपंडितात्मज रामो नारायणदत्ते
नैषधीयप्रकाशे एकादशः सर्गः ।। ११ ।। [illegible]

नैषधटीका